

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури
та методики навчання

**ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИГУКІВ
ЯК НЕЧЛЕНОВАНИХ СЛІВ-РЕЧЕНЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ)**

Дипломна робота

зі спеціальності 014.01 Середня освіта

(Українська мова і література)

студента 43-У групи

факультету філології та історії

Шлеїна Олексія Євгеновича

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук,

старший викладач

Корчова Олена Михайлівна

Глухів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИГУКІВ ТА НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ.....	8
1.1. Лінгвістичні підходи до витлумачення статусу вигуків у мовній системі	8
1.2. Нечленовані речення як граматична одиниця	24
1.3. Комунікативно-прагматичні особливості нечленованих вигуків-речень	36
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ НЕЧЛЕНОВАНИХ ВИГУКІВ-РЕЧЕНЬ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ (Б. ЛЕПКИЙ «МАЗЕПА»)	44
2.1. Емоційні вигуки-речення в історичній епопеї Б. Лепкого «Мазепа».....	44
2.2. Особливості імперативних вигуків-речень у художньому мовленні Б. Лепкого («Мазепа»)	63
2.3. Функціонування звуконаслідувальних слів-речень у мові історичної прози Б. Лепкого («Мазепа»)	74
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	86
ДОДАТКИ.....	93

ВСТУП

Актуальність дослідження. Пріоритетним напрямом сучасних лінгвістичних досліджень є комунікативно-прагматична організація мови. Із огляду на це об'єктом наукового пошуку все частіше стає функційний аспект мовних одиниць, що реалізується в комунікативній діяльності мовця.

Мовлення як спосіб організації мови демонструє різноманітні комунікативні варіації на всіх мовних рівнях, і передусім на синтаксичному. Сучасний синтаксис фіксує як ускладнені конструкції, так і спрощені, що втілюються в експресивних фігурах художнього мовлення.

Серед таких синтаксичних структур вирізняються нечленовані конструкції, що характеризуються змістовою й синтаксичною неподільністю, контекстуально сформованою семантикою та ситуативною експресивністю.

Водночас високим рівнем експресивності вирізняються і вигуки, що є домінантним засобом безпосереднього вираження емоцій і почуттів, волі людини, відтворення звуків довкілля під час комунікування. Вигук як комунікативний вербалізатор емоційно-вольової сфери мовця почасти функціонує в якості нечленованих структур, чим інтенсифікує оцінно-модальні плани висловлювання.

Суб'єктивна емоційно-вольова конотація вигуків, що зумовлює їх своєрідну семантичну ознаковість в українськомовній картині світу, та функційна варіативність нечленованих структур пояснює актуальність дослідження вигуків-речень, спрямованого на вирішення проблемних питань щодо уніфікованого номінування; чіткого визначення структурно-семантичних, формально-синтаксичних та комунікативних особливостей; обґрунтованого з'ясування статусу в мовній системі та структурі; аргументованого класифікування; окреслення емоційно-волюнтативної функційності означених нечленованих структур.

Різні аспекти окресленої проблеми висвітлено в працях вітчизняних та зарубіжних учених: І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, О. Караман,

С. Карамана, К. Шульжука та ін. (особливості вигуків та нечленованих речень як окремих мовних одиниць); Н. Бойко, П. Дудика, С. Єрмоленко, М. Личук, Л. Мацько, В. Телії, Н. Шведової та ін. (вербалізація емоційно-вольової сфери людини); А. Галас, Н. Гуйванюк, І. Дегтярьової, Л. Пришляк, та ін. (фігури експресивного синтаксису) тощо.

Попри вагомий науковий доробок питання комунікативно-прагматичної функційності вигуків-речень до сьогодні є актуальним напрямом мовознавчих досліджень, джерельною базою яких може бути художня література, що є відтворенням національного менталітету.

Отже, необхідність системного вивчення вигуків-речень, потреба в науковому узагальненні функціонування їх у художніх творах українських письменників зумовили вибір **теми** дипломної роботи: «Функційно-семантичні особливості вигуків як нечленованих слів-речень (на матеріалі історичної прози)».

Мета дипломної роботи – дослідити функційно-семантичні типи нечленованих вигуків-речень у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа».

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Проаналізувати лінгвістичні підходи до витлумачення статусу вигуків у мовній системі.
2. Схарактеризувати нечленовані речення як граматичну одиницю.
3. Узагальнити комунікативно-прагматичні особливості вигуків-речень.
4. Структурувати емоційні вигуки-речення в історичній епопеї Б. Лепкого «Мазепа».
5. Здійснити аналіз імперативних вигуків-речень у художньому мовленні Б. Лепкого («Мазепа»).
6. Дослідити функціонування звуконаслідувальних слів-речень у мові історичної прози Б. Лепкого («Мазепа»).

Об'єкт дослідження – нечленовані вигуки-речення.

Предмет дослідження – функційно-семантичні типи нечленованих вигуків-речень в історичній епопеї Б. Лепкого «Мазепа».

Для досягнення мети дослідження та розв'язання визначених завдань використано комплекс **методів**:

- *теоретичні*: аналіз лінгвістичних джерел для з'ясування стану розробленості проблеми; порівняння, узагальнення з метою систематизації понятійного поля дослідження; описовий для з'ясування характерних особливостей вигуків-речень; структурний і компонентний аналіз для дослідження функційного спектру нечленованих вигуків-речень;

- *лінгвістичні*: лінгвістичне спостереження для виявлення нечленованих вигуків-речень у мові художніх творів; контекстуальний і дистрибутивний аналізи для дослідження комунікативно-функційних особливостей нечленованих вигуків-речень;

- *статистичні*: кількісний аналіз для визначення частотності вживання різновидів нечленованих вигуків-речень у мові історичної прози.

Джерельна база наукової роботи. Аналіз функційно-семантичних типів нечленованих вигуків-речень здійснено на матеріалі роману-епопеї Б. Лепкого «Мазепа». Дослідженням охоплено 200 мовних одиниць – нечленованих вигуків-речень різного типу.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в комплексному дослідженні нечленованих вигуків-речень у мові історичної прози; виявлено, структуровано й схарактеризовано емоційні, імперативні та звуконаслідувальні вигуки-речення в романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа».

Теоретичне значення. Здобуті результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення нечленованих вигуків-речень.

Практичне значення дипломної роботи полягає в можливості використання її результатів для написання студентських кваліфікаційних робіт. Матеріали дослідження можуть слугувати унаочненням теоретичних відомостей про особливості функціонування вигуків-речень як вербалізаторів емоційно-вольової сфери мовця в українськомовній картині світу під час

вивчення таких навчальних дисциплін, як «Риторика», «Стилістика», «Лінгвістичний аналіз художнього тексту», «Сучасна українська мова»; під час викладання спеціальних навчальних курсів із комунікативної лінгвістики.

Апробація й упровадження результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи оприлюднено на науково-практичних, науково-теоретичних конференціях та семінарах різного рівня:

- *всеукраїнських*: «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, 20–21 лютого 2019 р.; 19–20 лютого 2020 р.), «ІХ Довженківські читання: «Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність» (Глухів, 17–18 жовтня 2019 р.), «Арватівські читання – 2020» (Ніжин, 15 квітня 2020 р.); «Мова й література у проекції різних наукових парадигм» (Старобільськ, 17 квітня 2019 р.; 9 квітня 2020 р.);

- *звітних*: «Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень» (Глухів, 23–24 квітня 2019 р.), «Освіта ХХІ століття: молодіжний вимір» (Глухів, 6–7 лютого 2020 р.).

За результатами дослідження опубліковано 4 наукові статті.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (83 найменування), 10 додатків. Загальний обсяг роботи становить 107 сторінок, із яких основного тексту – 85 сторінок.

У вступі обґрунтовано актуальність теми; схарактеризовано стан вивчення проблеми; визначено науковий апарат, зокрема тему, мету, завдання, об'єкт, предмет; виокремлено методи дослідження; розкрито наукову новизну; окреслено теоретичне й практичне значення дослідження; подано відомості про апробацію результатів; зазначено структуру та обсяг дипломної роботи.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження вигуків та нечленованих речень» проаналізовано лінгвістичні підходи до витлумачення статусу вигуків у мовній системі, схарактеризовано нечленовані речення як

граматичну одиницю, узагальнено комунікативно-прагматичні особливості вигуків-речень.

У другому розділі «Функційно-семантичні типи нечленованих вигуків-речень в історичній прозі (Б. Лепкий “Мазепа”» структуровано емоційні вигуки-речення, здійснено аналіз імперативних вигуків-речень та досліджено функціонування звуконаслідувальних слів-речень у мові історичної епопеї Б. Лепкого «Мазепа».

У висновках узагальнено результати дослідження.

У додатках розміщено виокремлені з мови аналізованих художніх текстів емоційні, імперативні вигуки-речення та звуконаслідувальні слова-речення; подано діаграми частотності вживання вигуків-речень різних функційно-семантичних типів у мові історичної епопеї Б. Лепкого «Мазепа».

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИГУКІВ ТА НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ

1.1. Лінгвістичні підходи до витлумачення статусу вигуків у мовній системі

Актуальним у мовознавстві є питання концептуального витлумачення вигуків. Різні підходи до його розв'язання знаходимо в класичних працях європейських (Ш. Баллі, Е. Гоффмана, О. Єсперсена та інші) та вітчизняних (В. Виноградова, В. Костомарова, О. Потебні, О. Шахматова та інші) учених. Проблему лінгвістичної природи означеного класу слів порушено в працях сучасних українських лінгвістів, а саме: І. Вихованця, К. Городенської, П. Дудика, А. Загнітка, О. Караман, С. Карамана, М. Личук, Л. Мацько, С. Соколової, К. Шульжука та інших. Попри вагомий науковий доробок питання лінгвокомунікативних особливостей вигуків залишається дискусійним.

Дослідження вигуків було розпочато ще в часи Античності. У науковому лоні Давньої Греції домінував Логос (із давньогрецької *logos* – слово, мова, мовлення; поняття, думка, розум) – єдність думки і слова, тобто «слово має зміст, думку, воно має йти від розуму й апелювати до нього» [46, с. 10]. Через увагу до раціонального (а вигук – це передусім ірраціональне, емотивне) давньогрецькі граматики не розглядали вигук.

Як самостійна частина мови вигук вперше був виокремлений у двадцятитомному трактаті римського граматаста М. Варрона «Про латинську мову» (I ст. до н. е.). До нового розряду мовних одиниць було віднесено звуконаслідування, інстинктивні вигуки і власне вигуки [55, с. 60].

У перших вітчизняних працях із граматики, починаючи з кінця XVI ст., а саме: граматиках 1591 р., граматиці Л. Зизанія 1596 р., граматиці М. Смотрицького 1619 р. тощо, як і в грецьких лінгвістичних працях, під впливом яких формувалася граматична думка в Україні, нараховувалося вісім

частин мови: відмінювані та невідмінювані («скланяємыя» і «нескланяємыя»). До невідмінюваних зараховували прислівники, прийменники і сполучники.

Згодом М. Смотрицький, а за ним і І. Ужєвич виокремили у своїх граматиках «междометіє» (вигук), вирізняючи вигук як окрему частину мови [25; 47, с. 51–52; 49, с. 103]. Згодом М. Ломоносов зазначав, що вигуки, як і займенники та прислівники, виконують скорочувальну функцію, служать засобом економії мовленнєвих зусиль [55, с. 60].

Термін «вигук» уперше ввів у практику наукового вжитку Є. Тимченко в «Українській граматиці» (1907 р.) [20, с. 259].

У старій лінгвістичній традиції вигук розглядали через призму вигукової теорії походження мови. Вигуки як емоційні знаки протиставляли словам як знакам думки [14, с. 300]. Саме через це багато науковців виносили їх за межі морфології, не вважали частиною мови. Наприклад, К. Аксаков навіть не визнав вигуки за слова, вважаючи їх окриками, що показують невизначений стан болю, жаху, радості тощо [28, с. 302.] Принагідно зазначимо, що чітку межу між звуконаслідувальними мовними одиницями та вигуками уперше провів В. Виноградов, наголосивши на модальних функціях останніх [55, с. 60].

«Чужорідним елементом у реченні» називав вигук Ф. Буслаєв; О. Пешковський. Д. Овсянко-Куликовський, Г. Пауль, П. Фортунатов, О. Шахматов тлумачили вигуки як слова, що не належать до частин мови. Зокрема О. Шахматов зазначав, що вигуки посідають особливе місце в системі частин мови і перебувають поза їх поділом на повнозначні й службові, вони є виразниками зовнішніх і внутрішніх відчуттів, а також звуконаслідувань і викликають уявлення про граматичні категорії тільки тому, що вони вживаються як еквіваленти дієслів [14, с. 422–423].

Ф. Буслаєв номінує вигуки окремим розрядом слів [14, с. 300–301]. Близьким було вчення О. Потебні, за яким вигук не є частиною мови, оскільки не належить до категорії слів. Серед аргументів лінгвіст зазначає такі диференційні ознаки: 1) значущість членороздільності слова –

домінантність тону вигуків; 2) об'єктивна семантика слова – суб'єктивність вигука як «відгомону миттєвості стану душі»; 3) «він (вигук – уточнення наше – О. Ш.) не має значення в тому розумінні, у якому має його слово» [8, с. 22–23].

Лінгвістична сутність вигуків залишається дискусійною протягом століть. Данський лінгвіст О. Єсперсен трактував вигуки як частки мови на противагу частинам мови, розглядаючи їх подібність до прислівників.

О. Смирницький оперує терміном «вигуківі слова», що об'єднуються в окремий розряд «не стільки за характером їхнього змісту, скільки за тим, як цей зміст усвідомлюється: він не осмислюється, не аналізується, а безпосередньо виражається, не будучи, так би мовити, пропущеним через мислення» [8, с. 23]. Дослідник кваліфікує значення таких слів як особливе, мотивне [55, с. 59].

Із огляду на це можемо узагальнити: якщо вигук має значення, то його можна тлумачити як повнозначну частину мови. Проте вигук не має власного номінативного значення, що одразу спростовує попереднє доведення. Водночас вигук не сполучає слова в реченні, не поєднує однорідні члени речення або частини складного речення, не надає окремим словам, словосполученням або реченням додаткових відтінків у значенні й не служить для творення граматичних форм чи нових слів, а тому й не належить до службових неповнозначних слів.

Така складна природа не дає змоги сформулювати усталений однозначний погляд на вигуки в теорії лінгвістичної думки. Вигуки не співвідносяться з поняттями і не передають відношень і зв'язків між словами» [54, с. 143]; це специфічний клас слів, що служить для безпосереднього виявлення людських почуттів, не називаючи їх [20, с. 259].

Вигуки не можна витлумачити ні за ознаками частиномовного класу слів, ні за властивостями аналітичних синтаксичних моделей. Місце таких мовних одиниць, як слушно узагальнює О. Селіванова, «поза позицією повнозначних і службових частин мови» [55, с. 59].

У формально-граматичному напрямі мовознавства на таких засадах ґрунтується витлумачення вигуків як окремих частин мови, що не належать ні до повнозначних, ні до службових.

За вченням В. Виноградова, існує чотири категорії слів: частини мови, модальні слова, частки мови і вигуки. Частини мови: імена (іменник, прикметник, числівник), займенник, дієслово, прислівник і категорії стану. Частки мови: власне частки, зв'язки, прийменники і сполучники. Вигук посідає окреме місце [7, с. 44].

В. Виноградов тлумачив вигуки як еквіваленти слів та еквіваленти речень водночас, як об'єктивні мовленнєві знаки, що функціонують для вираження емоційно-вольових реакцій суб'єкта на дійсність, для безпосереднього емоційного вираження переживань, відчуттів, афектів, вольових виявів. Із огляду на це вигуки – це «особливий тип виражальних слів-висловлень, внутрішньо нерозчленованих, синтаксично неорганізованих, проте соціально осмислених, таких, що утворюють своєрідні форми емоційного вираження і зазнають впливу з боку граматичних категорій інтелектуального мовлення» [8, с. 23].

На сьогодні існує низка класифікацій, де традиційно вигук відокремлюють від системи самостійних і службових частин мови. Імовірна причина цього у взаємовідношеннях форми і змісту, мови і мовлення, поняття і судження, слова і речення. Відповідно, у сучасному мовознавстві вигук дефініціюють як окреме морфологічне слово, що не належить ні до повнозначних, ні до неповнозначних частин мови; як особливу мовну одиницю, що не виконує номінативну функцію (не має лексичного значення), а лише служить для вираження емоцій і волі (К. Городенська, В. Горпинич, А. Грищенко, Л. Мацько, М. Плющ та інші) [14, с. 301; 16, с. 733; 69, с. 311].

У традиційній граматиці одним із критеріїв поділу слів на повнозначні та неповнозначні є лексичне (співвідносне з поняттям) і граматичне значення. До повнозначних слів (таких, що виконують номінативну функцію) належать слова, яким властиве лексичне значення: іменник, прикметник,

числівник, займенник, дієслово і прислівник, а також слова категорії стану. Неповнозначні незмінні слова (ті, що виконують функцію зв'язки) – це клас службових слів, які в традиційній граматиці прийнято кваліфікувати як окремі службові частини мови. У цьому класі виділяють ряд підкласів: прийменники, частки і сполучники. Такий поділ слів фіксує академічний курс «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» [67, с. 26].

Подекуди в мовознавчих розвідках натрапляємо на ототожнення понять «службові частини мови» і «службові слова» або оперування ними як семантичними синонімами. Покликаючись на авторитетну думку М. Жовтобрюха та Б. Кулика, такий підхід вважаємо недостатньо обґрунтованим. Поняття «службові слова» є значно ширшим за «службові частини мови». До службових слів, окрім прийменників, сполучників і часток, відносили і відносять також окремі групи займенникових слів, допоміжні дієслова-зв'язки, модальні слова, вигуки і навіть співвідносні й спільні за походженням із прийменниками префікси. Окрім того, за службовими словами був закріплений також термін «частки мови», на відміну від терміна «частини мови» [24, с. 211].

На сьогодні за традиційною класифікацією, якою послуговуються середня та вища школи, виділяють десять частин мови, серед них: самостійні (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник); службові (прийменник, сполучник, частка); вигук як окрема, особлива частина мови, що не може бути членом речення, однак може утворювати речення.

Так, за коротким тлумачним словником лінгвістичних термінів за редакцією С. Єрмоленко: вигук – це клас слів, що виконує важливі комунікативні функції, служить для безпосереднього вияву почуттів, емоцій, різних волевиявлень людини, не називаючи їх [72, с. 28]. Подібне визначення фіксує довідник з української мови: вигук – це особлива частина мови, що виражає почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх. Вигуки не належать ні до повнозначних, ні до службових частин мови, оскільки не мають

номінативного значення і не виконують у реченні службових функцій [19, с. 184]. У лінгвістичній енциклопедії за редакцією О. Селіванової зазначено, що «вигук – це незмінна частина мови, що є емоційним сигналом як реакцією мовця в певній комунікативній ситуації» [55, с. 59]. Семантично близькою є дефініція, зафіксована в енциклопедії «Українська мова»: «вигук – це особливий лексико-граматичний клас (розряд, частина мови) незмінюваних слів, які не належать ні до повнозначних, ні до службових слів. Вони є засобом вираження (не називання) емоцій, почуттів, експресивних оцінок, вольових спонукань мовців [71, с. 67].

У навчальних посібниках / підручниках із сучасної української літературної мови поширеними є сутнісно та формально близькі дефініції: вигук – це частина мови, що служить для безпосереднього вираження емоцій, почуттів і волі людини [69, с. 309]; вигуки – це своєрідні незмінні слова, що можуть виступати як еквіваленти висловів і виражають почуття, емоції, настрої людини або різні її волевиявлення в найзагальнішому вигляді, не називаючи їх [67, с. 525]; вигуки – це слова, які служать для вираження різних емоцій, почуттів, не називаючи їх [77, с. 444] (хоча це визначання, на нашу думку, є неповним, оскільки вигуки, окрім емоцій, виражають і волю мовців); вигуки або інтер'єктиви служать для вираження емоційно-вольових реакцій, звукових уявлень мовців про навколишню дійсність [68, с. 480] тощо.

Таке потрактування вигуків у сучасному мовознавстві зумовлене існуванням низки підходів до їх витлумачення, а саме:

- вигук як слово відповідно до таких ознак: фонетична оформленість, відтворюваність, ізольованість, однонаголошеність, непроникність;
- вигук як реакція мовця на позамовну ситуацію, тобто його емоційний, психічний стани, а також реакція на зовнішні і внутрішні подразники;
- вигук як мовний знак вираження індивідуального ставлення мовця до ситуації, зумовленого почуттям і волею;

- вигук як лексико-граматичний клас слів, що існує поза повнозначними частинами мови та службовими словами, є еквівалентом синтаксично нечленованих речень; виконує комунікативну функцію, суть якої полягає в участі у створенні таких оцінно-модальних планів висловлювання, як позитивна або негативна реакція мовця на певну ситуацію [79].

Отже, вигуки не мають предметно-поняттєвої, процесуально-поняттєвої, ознаково-поняттєвої співвіднесеності. Вказівка на реакцію мовця на позамовну ситуацію замість самостійного лексичного значення, невираженість морфологічних категорій та парадигм, віддалений зв'язок із судженням – характерні ознаки вигуків [8, с. 24].

Вони беруть участь лише у створенні емоційно-модальної конотації висловлювання, зокрема позитивної або негативної реакції мовця, його волевиявлення в межах певного комунікативного акту, тобто є виразником емоційного мовлення.

Принагідно зазначимо, що лінгвісти по-різному трактують питання емоційного й логічного змістовного складника у вигуках. Усвідомлення лексичного значення як співвідношення звукового комплексу з предметами, поняттями та явищами дійсності вказує на відсутність у вигуків лексичного значення, оскільки вони виражають лише емоції і волевиявлення, але не називають їх, тобто позбавлені предметно-поняттєвої співвіднесеності, а тому не мають статусу слова й члена речення. Водночас, оскільки емоції і волевиявлення реально існують у житті, як і предмети буття (за Л. Мацько), тому, імовірно, це може зумовити характеристику лексичного значення вигуків.

На нашу думку, такий аргумент не є переконливим, оскільки науково некоректним вважаємо встановлення взаємозалежності між лексичним значенням слова і реальністю чи ірреальністю предмета або поняття номінації. Відповідно, не варто говорити про самостійне лексичне значення вигуків, натомість доцільно стверджувати, що вигук має виразну особливу

семантичну ознаковість. Водночас погоджуємося із твердженням Л. Мацько про те, що семантика вигуків має конкретно-ситуативний характер: розкривається в контексті, у зв'язках з іншими словами, за допомогою інтонації, може доповнюватися мімікою, жестами [43; 44].

Відповідно до цього переважання мовленнєвих ознак над мовними зумовлює домінування інтонації та контексту в з'ясуванні семантичної ознаковості вигуків.

Зазначимо, що лише частині вигуків властиве контекстуальне варіювання семантичної ознаковості. Наприклад, вигук *геть!* сприймається однозначно, незалежно від контексту [8, с. 374–386]. Натомість залежно від інтонації, контексту та ситуації мовлення вигук *А!* може передавати цілу палітру емоцій: здогад, здивування, незадоволення, погрозу, злорадство, переляк, відчай тощо. Це спонукає до висновку про семантичну наближеність вигуків до інших частин мови, зумовлену елементом денотативного значення, що вможливорює полісемію. Однак семантична специфіка вигуків (домінування емоцій і волевиявлення, широка амплітуда багатозначності, часто прямо протилежної) не дає змоги ототожнити вигуки з певним лексико-граматичним класом повнозначних слів.

На думку І. Вихованця та К. Городенської, незважаючи на міміку й жести, що супроводжують промовляння вигуків, саме інтонації належить вирішальна роль у їх значеннєвому тлумаченні. Якщо вимовити вигук без властивої йому інтонації, то він знебарвлюється, втрачає свою виразність і навіть значення. Отже, інтонація – найнеобхідніша умова існування вигуків [8, с. 374–389].

Усі вигуки супроводжуються специфічною інтонацією – інтонацією видільності, що не завжди є окличною. Відповідно, частина вигуків позбавлена інтонаційних ознак окличності, а інтонація окличності не є обов'язковою під час семантико-синтаксичного функціонування вигуків.

Водночас диференціація вигуків як емоційних (таких, що виражають емоції й почуття мовця) та волюнтативних (таких, що виражають різні види

спонуки: наказ, заклик, заборону тощо) знаків або етикетних, що є елементом національної мовно-мовленнєвої культури, та звуконаслідувальних чи апелятивних мовних одиниць, які відтворюють звукове розмаїття у світі, не дає змоги однозначно витлумачити досліджуваний клас слів як єдину лексико-граматичну категорію.

Очевидно, що кожний вигук, окрім емоцій і волевиявлення, виражає елемент думки. Такого розуміння дотримується і В. Виноградов: «Виражаючи емоції, настрої, вольові спонукання, вигуки не означають і не називають їх. Не володіючи номінативною функцією, вигуки мають усвідомлений колективом смисловий зміст» [14, с. 300–302]. Із огляду на це усвідомлений смисловий зміст (елемент думки) разом з емоціями та волевиявленнями формують категоріальне значення вигука як окремої частини мови, що узагальнює різноманітні лексичні значення кожного вигука. Водночас вигук як мовна одиниця не виражає значення. Воно створюється контекстом, конкретною ситуацією мовлення, що свідчить про мовленнєву природу вигуків [16, с. 733–735].

Складна природа вигуків зумовлює лінгвістичну дискусію щодо зарахування їх до певного рівня мовної структури. Іноді вигуки відносять до фонематичного мовного рівня, оскільки вони мають звукову організацію («Русская граматика», 1979); відмежовують від одиниць морфологічного рівня (Ж. Вандрієс, 1937); висувають гіпотези щодо ототожнення вигуків та фразем, що виражають емоції; відносять до одиниць синтаксичного рівня, номінуючи емотивними синтаксемами (А. Мухін, 1968) тощо. Консолідувати такі розрізнені думки можна, покликаючись на твердження Е. Сепіра про те, що мова існує лише в мисленнєвій або пізнавальній сфері, а більшість вигуків стосуються емоційної експресії, тобто становлять периферію мовної і мовленнєвої систем. Звідси, периферійний характер вигуків не зумовлений їх належністю до певного рівня мовної структури [8, с. 24]; натомість їх мовленнєва природа зумовлена соціально усвідомленим загальноновизнаним засобом вираження емоцій і волевиявлень у мові народу [24, с. 394].

І. Вихованець та К. Городенська розглядають вигук (як і службові слова) у межах нечастиномовних слів-морфем і слів-речень, бо «ці одиниці суттєво відрізняються від частин мови морфемною будовою, особливостями функціонування і внутрішніми виокремлювальними ознаками». Науковці кваліфікують службові слова словами-морфемами, а реченнєві одиниці на кшталт вигуків – словами-реченнями» [8, с. 19].

Така сучасна концепції реченнєвої природи вигуків зумовлює витлумачення вигуків як:

- еквівалентів синтаксичних одиниць – нечленованих речень (А. Уфїмцев та інші), що виконують комунікативну функцію;

- «реченнєвих дейктичних одиниць, що перебувають на периферії речення у сфері лише мовлення, на відміну від повноцінних речень, які є фактом і мовлення, і мови» [14, с. 301].

Із огляду на це вигуки тлумачать «співвіднесено з логічною основою речення – судженням, яке має в них словесно не виражену, імпліцитну, основу» [8, с. 377]. Оцінно-модальні плани, утворені вигуками, окреслюються реакцією мовця (позитивною або негативною) на певну ситуацію, волевиявленням, спонуканням тощо.

Означена співвіднесеність із судженням уможливорює зарахування вигуків до особливих реченнєвих утворень, семантико-синтаксичне функціонування яких, за І. Вихованцем, зумовлюється контекстуально та інтонаційно. Вигуки безпосередньо не позначають позамовні ситуації, а лише передають емоції та почуття мовця в конкретних ситуаціях спілкування. Отже, семантико-синтаксична специфіка вигуків реалізується в мовленні. Вони функціонують як «мовні знаки вираження індивідуального ставлення мовця до ситуації, зумовленого почуттям і волею» [8, с. 25].

Вигуки підвладні граматиці і функціонують у мові за її законами, їм притаманна низка синтаксичних властивостей, які визначають їх як окрему частину мови. Наприклад, в умовах контексту вигуки можуть супроводити речення, уживатися як єдине самостійне висловлювання, як його еквівалент,

а в розмовній мові часто виконують синтаксичні ролі підмета, присудка, додатка, означення, обставини [67, с. 525]; можуть формувати предикативну основу складного речення, виконувати функцію члена речення або вставного слова [55, с. 60]; займати позицію речення і виконувати функцію самостійного висловлювання, тобто бути словом-реченням [14, с. 300–304].

Відповідно до цього вигуки можуть бути як семантико-інтонаційним складником речення, створювати його емоційно-смісловий фон (займати будь-яку позицію в реченні: найчастіше на початку речення, рідше – у середині, іноді – у кінці фрази); так і окремим самостійним висловлюванням.

Вигуки як реченнєві утворення, як нечленовані речення можуть поєднуватися з однотипними за функцією одиницями – реченнями і зовсім не вступають у граматичні зв'язки з членами речення [16, с. 733–735]. Але вони можуть бути еквівалентом речення, виступати самостійно. Важливо зазначити, що вигук може переходити в повнозначні частини, утворюючи граматичні форми і вступати в зв'язок з іншими членами речення. Окремі з них, передусім ті, що служать засобом волевиявлення, можуть керувати залежними словами [20, с. 259].

Незважаючи на морфологічну нечленованість і синтаксичну ізольованість – несполучуваність з іншими словами, вигуки не є граматичними одиницями, бо вони самі функціонують як ціле нечленоване речення [16, с. 734].

Означене вище спонукає до узагальнення периферійних взаємозв'язків між вигуком і поняттям та вигуком і судженням (табл. 1.1.1).

Отже, серед домінантних морфологічних ознак вигука можемо вирізнити:

- незмінність;
- частиномовний взаємоперехід – інтер'ективація, субстантивація;
- здатність утворювати відвигукові деривати.

Таблиця 1.1.1

**Периферійні взаємозв'язки
між вигуком і поняттям та вигуком і судженням**

1	2	3
ПОНЯТТЯ (ПОВНОЗНАЧНЕ СЛОВО)	ВИГУК	СУДЖЕННЯ (ЧЛЕНОВАНЕ РЕЧЕННЯ)
функція		
номінативна	експресивна	комунікативна
	створює оцінно-модальні плани висловлювання	за допомогою слів описує позамовні ситуації
	зміст імпліцитно виражений	зміст експліцитно виражений
вторинна функція нечленованих речень	синтаксично нечленований; функція нечленованих речень є первинною	передбачає членування на формально-граматичні, семантико-синтаксичні компоненти
функція члена речення		поділяється на члени речення
первинна	вторинна	
об'єктивність семантики	суб'єктивність семантики	
–	інтонаційне оформлення	
фонетичне оформлення, непроникність, відтворюваність, ізолюваність	однаголошеність,	–

Водночас вигукам притаманна ціла низка синтаксичних ознак, зокрема:

- властивість емоційно наснажувати висловлювання, речення;
- здатність функціонувати самостійно, тобто бути словом-реченням;
- підпорядкованість правилам сполучуваності мовних одиниць у реченні – препозитивне розташування;
- специфічна інтонація, що протиставляє їх усім іншим частинам мови;

- функціональна здатність поєднуватися з іншими компонентами висловлювання на основі зв'язку співвідношення тощо (за В. Горпиничем) [14, с. 303–304].

За звуковою та морфемною структурою вигуки поділяються на дві групи: первинні (непохідні) та вторинні (похідні).

Первинні вигуки не мають граматичних ознак, мають коротку, доволі компактну структуру та залежно від звукового складу поділяються на групи:

- 1) вигуки, що складаються з одного голосного, наприклад: *a! e! i! o! y!*;
- 2) вигуки, до складу яких сходять голосний та кінцевий [j]: *ай!, ой!, ей!*;
- 3) вигуки, що складаються зі сполучення голосних і приголосних звуків:
  - односкладові: *ай! ой! ох! ух! ет! га! фу! ха! гей! гай! гум! нум! пхе!*;
  - двоскладові (два голосних і один або кілька приголосних звуків): *ага! агов! ану! люлі!*;
- 4) вигуки, структуру яких складають лише приголосні звуки: *брр! хм! гм!*.

Варто зауважити, що деякі первинні вигуки для підсилення емоцій і волевиявлення можуть вживати подвоєно чи подовжено: *ну-ну! угу-угу! ха-ха-ха! ану-ну!* тощо [67, с. 528].

Вторинні (похідні) вигуки збігаються зі скам'янілими формами іменників, дієслів, займенників та прислівників, які осмислюються в мові як виразники почуттів і волі, утративши власні лексико-граматичні ознаки повнозначних слів, тобто зазнавши інтер'ективації – переходу до класу вигуків слів і сполучень слів з інших лексико-граматичних розрядів (за А. Грищенком [68, с. 485]. Наприклад: *Господи! Матінко! Горе! Слава! Гляди! Браво!* тощо. Також можуть бути утворені поєднанням первинних і похідних відіменникових чи віддієслівних вигуків або первинних зі словами-

морфемами: *Ой матінко! О горе! Ну знаєш! Боже ж мій! От біда! От тобі і маєш! От тобі і на!* тощо.

Саме інтер'ективація на сучасному етапі розвитку мови, як згадує І. Білодід твердження В. Виноградова, є головним засобом збагачення і поповнення категорії вигуків ... «Він указує на органічний зв'язок вигуків з рештою словникового складу, на широку взаємодію цього класу слів з іншими частинами мови; крім того, кількісне зростання вигуків свідчить також про те, що це жива мовна категорія, яка розвивається, збагачується за рахунок повнозначних слів» [67, с. 582].

Водночас вигуки, передусім первинні, є джерелом поповнення повнозначних слів, наприклад: *ойкати* від *ой*, *нукати* від *ну*, *охати* від *ох* тощо.

Вторинні вигуки за походженням та засобами словотворення традиційно диференціюють на:

1) такі, що утворилися з повнозначних частин мови; вони або зберігають граматичну форму тієї частини мови, із якою генетично пов'язані, або функціонують в усіченій формі:

- іменникові, часто утворені із форм звертання, наприклад: *матінко! леле! нене! жах! твалт!*;
- дієслівні: *рятуйте! диви! пробачте! цур! бач!*;
- займенникові: *отаке! стільки ж!*;
- прислівникові: *так! тсс! цсс! (від тихше)*;
- запозичені з інших мов: *айда!* (татар.), *алло!* (англ.), *браво!* (італ.);

2) слова-оклики, якими кличуть або відганяють тварин або звертаються до когось, бажають привернути чийсь увагу: *гов! аггов! гей!*; *но! вйо! соб!* *цабе! гулі-гулі! паць-паць-пацьо*;

3) вигуківі фразеологізми, що складаються з різних частин мови і, втративши попередні значення, виражають емоції, настрої, оцінюють явища

дійсності: *чи бач! от горе! так-то так! горенько мені! от тобі й маєш!* [67, с. 529].

Така різноманітність вигуків спонукає до висновку про те, що первинні вигуки сформувалися на основі мимовільних, інстинктивних окриків як емоційна реакція на зовнішні подразники. Проте до мовної системи увійшли не всі такі оклики, а тільки ті, які набули певного смислового змісту (стали співвідноситися з певними поняттями). Похідні або вторинні вигуки виникли на основі запозичення форм інших слів та словосполук.

У сучасній українській мові відома класифікація вигуків за походженням, у межах якої вирізняють питомі і запозичені вигуки. Група питомих, увібрала в себе вигуки з індоєвропейської, з праслов'янської, староукраїнської мов: *ах! ага! ох! ей! ой! ба! е! тьфу! гой!* тощо. До групи запозичених належать вигуки, що були засвоєні з інших мов: турецької, англійської, італійської, французької, старослов'янської, давньоєврейської тощо, наприклад: *мерсі! полундра! стоп! капут! гайда!* [14, с. 306–310].

За семантикою вигуки диференціюються на емоційні, волевиявальні (наказово-спонукальні, апелятивні) та звуконаслідувальні слова (І. Білодід); вигуки, що виражають емоції й почуття людини, наказово-спонукальні вигуки та слова, що прилягають до вигуків – звуконаслідувальні слова (В. Поповський); емоційні, спонукальні, етикетні, вокативні та звуконаслідувальні слова (Л. Мацько); емоційні, спонукальні (наказово-спонукальні, імперативні, вигуки волевиявлення), апелятивні, етикетні (В. Горпинич).

Порівняльний аналіз класифікацій вигуків за семантикою засвідчив проблему частиномовного статусу звуконаслідувальних слів – запозичених людиною звуків довкілля та певних процесів, що в мовленні функціонують задля імітації звуків живої та неживої природи. Вони є невідмінюваними лексичними одиницями, становлять окрему групу мовних одиниць, не виражають ні емоцій, ні волевиявлень.

Довгий час звуконаслідування не вважали за слова (О. Пешковський), стверджували поза частиномовний статус звуконаслідувальників у мові (І. Милославський). Натомість сьогодні все більше учених-лінгвістів звуконаслідувальні слова розглядають або як різновид вигуків (Л. Мацько), або як групу слів, що прилягає до вигуків (К. Городенська, А. Колодяжний) [14, с. 307–308]. Адже, на думку О. Тихонова, звуконаслідувальні слова мають суттєві частиномовні ознаки, а саме: звукову мотивованість лексичного значення, постійний звуковий склад, загальноживаний характер більшості звуконаслідувальних слів, здатність до субстантивації, до керування іншими словами в реченні, спроможність мати при собі означення тощо.

Принагідно наголосимо, що А. Грищенко, розглядаючи вигуки, оперує терміном «інтер'єктиви» як синонімом-дублетом до терміна «вигук», причому дефініціює ним емоційно-волюнтативні вигуки та звуконаслідувальні слова, що видається нам науково обґрунтованим.

Отже, у сучасному мовознавстві існує кілька підходів до витлумачення вигуків:

- вигук як окрема морфологічна одиниця, що не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови (традиційна концепція);
- вигук як повноцінна семантично специфічна частина мови (В. Горпинич);
- вигук як одиниця лексичного рівня – окремий лексико-граматичний розряд слів, що характеризується специфічною семантикою і стилістичними функціями (Л. Мацько);
- вигук як еквівалент слів та еквівалент речень водночас (В. Виноградов);
- вигук як мовна одиниця, що має реченневу природу синтаксично нечленованих речень, комунікативна функція яких полягає у створенні оцінно-модальних планів висловлювання (І. Вихованець).

У власному дослідженні додержуємося теорії І. Вихованця, за якою вигук співвідноситься із судженням як логічною основою речення, є емоційним відповідником судження, відображенням емоційної реакції мовця на позамовну ситуацію, узагальнено-усвідомленим мовним знаком для вираження почуттів і волі мовців, їхнього суб'єктивного ставлення до світу. Зважаючи на це, вигуки становлять периферію речення, характеризуються морфологічною нечленованістю, емоційністю, інтонаційною видільністю, переважним спрямуванням у сферу мовлення, тобто особливістю вигуків є здатність функціонувати в ролі нечленованих слів-речень.

1.2. Нечленовані речення як граматична одиниця

Термін «речення» (первісно «реченє») у значенні синтаксичної одиниці вперше вжито в «Граматичі руского языка» О. Патрицького (1871) [71, с. 548]. На сьогодні дефініцію терміна значно розширено. Лише в лінгвістиці виділяють понад 250 визначень цього поняття [55, с. 548–549]. Зазначимо деякі з них:

- речення – інтонаційно і граматично оформлена за законами даної мови найменша комунікативна одиниця, що служить головним засобом формування, вираження думки, вольових почуттів і емоцій [31, с. 25];

- речення – це основна одиниця мовного спілкування, що побудована за законами певної мови <...> характеризується завершеною інтонацією, виступає головним засобом формування та вираження думки [72, с. 147];

- речення – це основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію, вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперевністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки [71, с. 548];

- речення – основна одиниця мовного спілкування <...> інтонаційно оформлене смислове і граматичне ціле, що формує і виражає окрему, відносно закінчену думку та відношення її змісту до дійсності <...> служить для вираження емоцій і волевиявлень людини [11, с. 235–236] тощо.

Низка проаналізованих тлумачень засвідчує їх сутнісну близькість, що зводиться до означення речення як основної синтаксичної одиниці, основного засобу вираження думки, що характеризується комунікативністю, відносною самостійністю та структурною цілісністю на засадах таких підходів, як:

- *формально-синтаксичний* (синтаксичні зв'язки і виділювані на їх основі компоненти речення);

- *семантико-синтаксичний* (семантико-синтаксичні відношення і виділювані на їх основі компоненти значеннєвої природи, що відбивають специфіку з'єднання змісту та форми компонентів речення в конкретній мові);

- *комунікативний* (речення в межах мовленнєвої ситуації, речення в тексті) [71, с. 548–549].

Саме формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні підходи дають змогу номінувати речення членованою синтаксичною одиницею.

Теорія синтаксичної членованості – одна з фундаментальних у синтаксисі простого речення. Її витоки сягають наукових праць античних граматистів і не втрачають актуальності в сучасному мовознавстві. Означене питання є об'єктом дослідження І. Вихованця, К. Городенської, А. Грищенка, А. Загнітка, К. Шульжука та інших лінгвістів, за працями яких усталеним є те, що членування речення передбачає вирізнення його структурних складників.

За формально-синтаксичним і семантико-синтаксичним підходом до вивчення речення, у його структурі вирізняють головні (ядерні, граматично опорні) і другорядні (факультативні, периферійні) члени речення.

Відповідно до теорії І. Вихованця формально-синтаксичну структуру простого речення формують предикативний і підрядний зв'язок, а члени речення (головні і другорядні) є формально-синтаксичними компонентами, що встановлюються на основі синтаксичних зв'язків [10, с. 214].

Кількісний склад компонентів простого речення зумовлює поділ речень на поширені (неелементарні) і непоширені (елементарні).

На думку І. Вихованця, К. Городенської, М. Русанівського, на формально-граматичному рівні речення другорядні члени, які можна диференціювати на прислівні та детермінанти, є елементами поверхневої структури. На семантико-синтаксичному рівні вирізняються субстанціальні та предикатні семантико-синтаксичні відношення в реченні, а відповідно, і синтаксеми, що виділяються на основі цих відношень та складають глибинну структуру речення [9].

Відповідно, у процесі синтаксичного членування виділяють дві групи складників простого речення:

1) головні й неголовні члени речення як формально-синтаксичні компоненти, розрізнені на основі предикативного і підрядного синтаксичних зв'язків;

2) синтаксеми, розрізнені на основі субстанціальних і предикатних різновидів семантико-синтаксичних відношень.

У найтипівіших випадках формально-синтаксична структура простого речення формується двома головними членами речення – підметом і присудком, а семантико-синтаксична структура – предикатом і його валентністю [40].

Неоднозначність питання синтаксичної членованості породжує дискусії довкола питання синтаксичної нечленованості, адже серед мовно-мовленнєвих одиниць є різні структурні типи простого речення, для яких характерною ознакою є синтаксична нечленованість. Саме нечленованість вирізняє такі одиниці від двоскладних та односкладних речень, для яких ознаковим є виділення предикативного центру.

Отже, серед простих речень функціонує особлива група простих синтаксично закінчених нечленованих слів-речень.

Такі синтаксичні структури, на відміну від членованих простих речень, не членуються на головні та другорядні члени речення, їх не можна кваліфікувати ні як двоскладні, ні як односкладні, вони не виконують номінативної функції, оскільки нічого не називають. На цій підставі їм надано статусу нечленованих речень, диференційною ознакою яких є абсолютна неподільність на члени речень [28, с. 398].

Натомість вони виражають певну категорію модальності: ствердження, заперечення, згоду, незгоду, здивування, емоційну оцінку попереднього висловлювання чи спостережуваних дій, явищ, ситуацій тощо або ж спонукання до виконання якоїсь дії, привітання, подяку, ввічливості [31, с. 113]. Адже виразником думки буває повнозначне або службове слово, співвідносне з судженням як логічним підґрунтям речення. За словами Сепіра, «слово є одним із найменших цілком самодостатніх частин ізольованого “змісту”» (переклад наш – О. Ш.) [57, с. 75].

Нечленованість слів-речень зумовлена лексико-граматичними засобами, що їх виражають. Ці слова виступають вигуками, фразеологічними зворотами, частками, а також звуконаслідувальними словами [16, с. 732]. Причому, до складу нечленованих структур може входити не лише слово, що утворює речення, а й частки (ж, же, та, ну, бо, а тощо), модальні слова або фразеологічне сполучення слів. Проте незважаючи на це, слово-речення зберігає свою синтаксичну нерозкладність [31, с. 113].

Такі мовні одиниці виконують комунікативну функцію: відтворюють мовленнєву реакцію, передають почуття мовця, виражають позитивну чи негативну оцінку суб'єкта в певній ситуації спілкування [28, с. 398].

Отже, структурна неподільність із одного боку та смислове навантаження й комунікативна спрямованість з іншого породжують дискусію в теорії синтаксичної членованості / нечленованості щодо визначення таких мовних одиниць.

Спробу розв'язати окреслену проблему знаходимо в працях Ш. Баллі. Учений акцентує увагу на структурах такого типу, проте не дефініціює їх. Одним із об'єктів наукового пошуку О. Шахматова стають вигуки-речення, семантичне ядро яких має дієслівну природу (наприклад: *Стук!* від «*стукати*») [75, с. 508]. Елементи дослідження нечленованих структур простежуємо в працях Ф. Буслаєва, який наголошує на вживанні часток *так, ні* у функції ствердних або заперечних нечленованих конструкцій. Натомість О. Пешковський такі структури не вважає граматичними одиницями, оскільки вони, на думку лінгвіста, мають лише інтонаційне навантаження. Учений заперечує й речення-вигуки, покликаючись на емоційну природу вигуків [51, с. 404–411].

В. Виноградов оперує терміном «слова-речення» та наголошує на відсутності в таких синтаксемах вираженого предикативного зв'язку суб'єкта і предиката; його заміщує їх інтонаційне оформлення, що виступає ідентифікатором завершеності, є засобом розрізнення слів-речень із безінтонаційними словосполученнями [7, с. 254–294]. Л. Булаховський, наголошуючи на відсутності головних і другорядних членів речення у структурах такого типу, відносить їх не до речень, а до еквівалентів речення [31, с. 113].

Наукова дискусія щодо нечленованих конструкцій триває й досі. Незважаючи на значний науковий доробок, на сьогодні не визначено єдиного критерію їх опису, не обрано загальноприйнятого терміна на позначення синтаксичних одиниць такого типу.

У наукових працях мовознавців натрапляємо на різне термінування, наприклад: «слова-речення» (Н. Валгіна, П. Дудик, М. Поспелов, Н. Шведова) [6, с. 62–64]; «нечленовані речення» (І. Вихованець) [10, с. 100–102]; нечленовані конструкції (О. Леута) [69]; паралельно «слова-речення» і «нечленовані речення» (В. Бабайцева, М. Каранська, К. Шульжук) [29, с. 31]; «релятеми» (М. Вінтонів), «квазіречення», «еквіваленти речення» та «нечленовані речення» (А. Загнітко); «комунікати»

(Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, І. Слинько), «комунікеми» (В. Мелікян) [47, с. 61–71] тощо.

Найбільш уживаними в науковому контексті термінами на позначення досліджуваних синтаксичних структур є «слова-речення» і «нечленовані речення», що почасти функціонують як синоніми.

За енциклопедією української мови, «слова-речення» – це еквіваленти речення, клас структурно нечленованих щодо засобів вираження предикативності синтаксичних одиниць із комунікативною функцією, опосередкованою конкретною ситуацією спілкування [71, с. 609].

У словнику лінгвістичних термінів Д. Ганича зазначено, що «слова-речення» – це слова чи стійкі словосполучення, що не виділяють у своєму складі членів речення, не підлягають синтаксичному членуванню й виступають самостійно. Означають: просте ствердження чи заперечення; виражають згоду чи незгоду; містять емоційну оцінку [11, с. 262–263].

П. Дудик визначає «слова-речення» синтаксичними еквівалентами речень, позбавленими граматичних значень, тобто такими структурами, що не містять членів речення. Значеннево-функціональне наповнення цих речень, за твердженням науковця, залежить від слів чи словосполучень, що мають диференційні модальні характеристики [22, с. 315–328].

Н. Шведова також оперує терміном «слова-речення» і надає їм відносно-незалежного статусу висловлення [32].

К. Шульжук номінує такі структури терміном «нечленовані речення» і дефініціює його як еквіваленти речень, що не диференціюються на члени речення; виражають акт думки в нерозчленованій формі; мають тенденцію до виокремлення в самостійне інтонаційно завершене контекстуально зумовлене речення [82, с. 141].

Нечленованими реченнями називає конструкції такого типу Ю. Беляєв, наголошуючи, що вони «нічого не називають, не описують ситуацію, але, як і кожне речення, виражають думку про щось» [4, с. 192].

Н. Шкуратяна, С. Шевчук трактують нечленовані речення як особливий структурний тип простого речення, який характеризується синтаксичною нерозкладністю; структурно нерозкладні речення, виражені частками, модальними словами і вигуками [77, с. 527].

Аналіз тлумачень аналізованих синтаксичних структур спонукає до висновку про те, що в дефініціюванні означених мовних одиниць домінантними напрямками є синтаксична, морфологічна та лексична нечленованість, що для одних різновидів синтаксично нечленованих речень виражається як абсолютна ознака, а для інших – часткова.

За узагальнювальними дослідженнями М. Личук:

- синтаксична нечленованість – це неможливість виділення суб'єкта і предиката дії, тобто головних і другорядних членів речення (В. Виноградов, І. Вихованець, М. Поспелов, К. Шульжук та ін.);

- морфологічна нечленованість – це неможливість встановлення морфологічного статусу складників синтаксичної одиниці, тобто морфологічні показники (значення, граматичні ознаки, синтаксична функція) їх складників не є релевантними (В. Виноградов, І. Вихованець та ін.);

- лексична нечленованість – це деактуалізована семантика компонентів слів-речень (модальних слова, часток, вигуків, десемантизованих повнозначних слів), що полягає в неспроможності виконувати номінативну функцію (П. Дудик та ін.) [40, с. 151–157].

Незважаючи на синтаксичну, морфологічну та лексичну нечленованість, такі мовні структури є виразниками суб'єктно-модальних значень у межах певної комунікативної ситуації, тобто вони характеризуються абстрактним функціональним значенням без конкретного інформаційного змісту. Це дає змогу номінувати означені структури мовними одиницями.

Характерною ознаковістю нечленованих речень є компоненти їх структури – службові слова або десемантизована повнозначна лексика. Вони не можуть самостійно передавати пропозиційну інформацію, перебувають у

тісному зв'язку з контекстом і ситуацією. Нечленовані речення не характеризуються просторово-часовою локалізацією: їх значення виражається безвідносно до часу, не визначається в аспекті реальності/нереальності. Отже, нечленовані речення є непередикативними одиницями [40].

Синтаксично нечленовані речення можна кваліфікувати як комунікативні непередикативні одиниці, що служать засобом вираження емоцій, почуттів, передачі волевиявлень, реакцій мовця [40, с. 151–157]: ствердження, заперечення, запитання, спонукання, емоційну оцінку тощо [82, с. 141–144].

Саме через це сферою поширення нечленованих речень є розмовне діалогічне мовлення. Форма і зміст таких одиниць репрезентують принцип мовної економії. Вони доповнюють комунікативний зміст синтаксично членованих односкладних і двоскладних речень. Б. Кулик наголошує, що під час уживання слів-речень у розмовно-побутовому мовленні велике значення має інтонація, міміка і жести, зокрема стверджувальний і заперечний рухи голови, які посилюють виразність слів-речень, перетворюючи у ствердження і заперечення вигуки і навіть деякі звуки: *ага, еге, угу, гм..., ммм...* тощо [31, с. 113].

Це спонукає до висновку, що в дефініціюванні нечленованих речень визначальною постає комунікативна функція та їх інтонаційне оформлення.

Комунікативна функція зумовлена змістовою насиченістю слів-речень у межах певного комунікативного акту, поза яким нечленовані структури втрачають смисл. Із огляду на це нечленовані речення не належать до «справжніх» речень, оскільки не є семантично самодостатніми в ізольованому використанні [82, с. 141–144].

Інтонація надає словам-реченням конкретної смислової завершеності, співвідносить їх зміст із препозитивним граматично членованим реченням, а також відтворює ставлення мовця до висловлюваного, тобто є певним засобом вираження модальності [40, с. 151–157].

Означене вище спонукає до узагальненого порівняльного аналізу ознак нечленованих слів-речень та членованих речень як граматичних одиниць і слів як одиниць лексичного рівня (табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1

**Ознаки нечленованих слів-речень
крізь проєкцію порівняльного аналізу**

1	2	3
ПОВНОЗНАЧНЕ СЛОВО	НЕЧЛЕНОВАНЕ СЛОВО-РЕЧЕННЯ	ЧЛЕНОВАНЕ РЕЧЕННЯ
звукова організація		лексична, морфологічна, синтаксична членованість
лексичне значення	інформаційний зміст	
	реченнєва семантика формується ситуативно, є контекстуально залежною	реченнєва семантика ґрунтується на загальній семантиці структурної схеми, її лексичному наповненні
денотативно-конотативний зміст	сміслова завершеність	
акцентуаційна оформленість	інтонаційна завершеність	
номінативна функція	комунікативно-експресивна функція	

Такий порівняльний аналіз чітко демонструє належність нечленованих слів-речень до синтаксичного мовного рівня за номінальною кількістю інтеграційних ознак.

Єдність думки та способу і форми її вираження в нечленованих словах-реченнях є контекстуально зумовленою, залежною від емоційного стану мовця, його світосприйняття. Як слушно зазначає М. Личук, «єдиний компонент нечленованих речень передає сукупну реченнєву семантику, яка перебуває здебільшого у сфері суб'єктивно-модальних і емотивних виявів мовця» [40, с. 155].

Ситуативний характер слів-речень, змодельований реакцією мовця на висловлювання співрозмовника, вирізняється препозитивно контекстуальною зумовленістю комунікації. Комунікативний акт як «концептуально та структурно організований обмін комунікативною діяльністю мовцями в межах вербального контакту, у якому предметно-знаковим носієм є дискурс, що опирається на певну ситуацію» [56, с. 228] інтегрує конкретну ситуацію спілкування та комунікативну дію адресанта й адресата. Висловлювання співрозмовника в умовах певного комунікування може викликати в слухача різноманітні емоції, почуття, спонукати до волевиявлення, до ствердження чи заперечення почутого. Усе це він, уже в комунікативній ролі мовця, може зреалізувати у формі нечленованих структур.

Підтвердження препозиційної контекстуально зумовленої семантики нечленованих речень фіксують дослідження О. Горпинича та В. Горяного. Лінгвісти наголошують на тому, що слова-речення передають реакцію, відгук мовця на висловлення співрозмовника, особливо часто – на його запитання [15, с. 26].

Із огляду на це нечленовані слова-речення вирізняються високим рівнем експресивного забарвлення, що демонструє єдність інформаційного та емоційно-оцінного змісту таких структур.

Ступінь експресивності слів-речень дає змогу мовцю виражати суб'єктивне ставлення до фактів об'єктивної дійсності, активно впливати на емоційно-вольову сферу співрозмовника, а також надавати самому висловленню динамічності. Інтенсифікація емоційно-експресивного значення як синтаксичної побудови, так і мікротексту увиразнюється явищем мовної аплікації. Часто спостерігаємо нашарування додаткових суб'єктивно-модальних значень на основні значення нечленованих речень: ствердження, заперечення, волевиявлення тощо. Особливим засобом вираження емоційності висловлення служить оклична інтонація [40].

Наголосимо, що комунікативна значущість та експресивне забарвлення слів-речень втрачається поза межами конкретної комунікативної ситуації та відповідного контексту.

У науковій літературі дискусійним залишається й питання класифікації нечленованих слів-речень, зумовлене необґрунтованістю загальноприйнятих диференційних критеріїв. Відомою є низка класифікацій, що базується на функційно-модальних, лексико-граматичних та семантико / формально-синтаксичних показниках.

Наприклад, В. Горпинич та В. Горяний зазначають, що слова-речення, виражені частками і модальними словами диференціюються на стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні та емоційно-оцінні; вигуківі слова-речення поділяються на спонукальні та емоційні; окрему групу утворюють слова-речення, що виконують функцію мовного етикету [15, с. 27].

Натомість Б. Кулик поділяє слова-речення за характером змісту, який вони виражають, на: 1) стверджувальні, заперечні, питальні; 2) емоційно-оцінні; 3) спонукальні. В окрему групу лінгвіст виділяє слова-речення, що виражають привітання, подяку, увічливість тощо. Окрім того, дослідник слушно зауважує, що в деяких посібниках емоційно-оцінні, спонукальні слова-речення, а також слова-речення, що виражають привітання, подяку тощо, називають вигуківими [31, с. 114–117].

Із огляду на комунікативну функцію слів-речень К. Шульжук вважає за доцільне диференціювати нечленовані структури на стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні та слова-речення у функції структур мовного етикету [82, с. 141–144].

Подібною є класифікація П. Дудика. Він виділяє такі типи нечленованих речень: стверджувальні; питальні; емоційно-оцінні (вигуківі, іменникові); слова-речення мовного етикету.

Н. Шведова подає розширену класифікацію, теж беручи за основу комунікативний аспект і називаючи нечленовані речення виразами: 1) вирази

ствердження, заперечення, погодження тощо; 2) вирази привітань і відповідей на них; 3) вирази волевиявлення, заклику до дій тощо; 4) вирази різноманітних почуттів, емоцій; 5) вирази питань, відповідей; 6) звуконаслідування і звуконаслідувальні заклики тварин; 7) ізольовані звертання-заклики [32, с. 47–5432].

За лексико-граматичним вираженням слова-речення диференціюються на три основні типи: 1) вигуки-речення; 2) звуконаслідувальні слова-речення; 3) частки-речення. Окремий різновид часток-речень становлять модальні слова-речення згоди і незгоди, оскільки вони значеннєво прилягають до стверджувальних і заперечних часток-речень [16, с. 732–733].

В підручнику для вищої школи за редакцією М. Плющ запропоновано класифікацію слів-речень за функційним критерієм, згідно з яким виділено: 1) стверджувальні слова-речення 2) заперечні слова-речення; 3) питальні слова-речення; 4) спонукальні слова-речення; 5) емоційно-оцінні [69, с. 349–350].

Близькою є класифікація Н. Шкурятяни та С. Шевчук. Окрім названих вище, науковці (як і Б. Кулик) виокремлюють групу слів-речень, що виражають вітання, прохання, подяку, вибачення [77, с. 527–528].

Відповідно до відомостей сучасного академічного видання (Граматики сучасної української літературної мови) слова-речення потрібно розрізнити за двома ознаками: за характером співвіднесеності з ситуаціями позамовного світу (із судженням) та за їх лексико-граматичним вираженням. За першою ознакою слова-речення поділяють на два типи: 1) слова-речення, що безпосередньо пов'язані з такими ситуаціями і позначають їх; 2) слова-речення, що опосередковано пов'язані з позамовними ситуаціями і безпосередньо не позначають їх.

Отже, слова-речення / нечленовані речення – це одиниці мови, що характеризуються неподільною структурою, безномінативною семантикою, комунікативно-функційним призначенням: уживаються для вияву реакцій мовця, передачі волевиявлень, емоцій, почуттів, спонуки тощо. Форма і зміст

таких синтаксичних побудов детерміновані усно-діалогічним розмовним мовленням як основною сферою поширення нечленованих речень.

Слова-речення виражають акт думки в нерозчленованій формі, значення якого дорівнює значенню ствердного, заперечного, оцінного тощо речення.

Диференційною ознакою нечленованих слів-речень є те, що складниками їх структури не є повнозначні слова. Відповідно до цього вони не можуть самостійно передавати інформацію, потребують ситуативно-контекстуального тлумачення.

Типи слів-речень диференціюються відповідно до комунікативного значення та лексико-граматичного оформлення.

1.3. Комунікативно-прагматичні особливості нечленованих вигуків-речень

Одним із сучасних підходів до вивчення мови є комунікативно-прагматичний, за яким мова як основний засіб спілкування досліджується з позиції функціонування її одиниць. Ключовим в означуваному напрямі лінгвістичних досліджень, за узагальненнями І. Зарицької, є врахування соціальних, міжособистісних, індивідуально-психологічних характеристик учасників комунікативного акту в конкретних умовах його перебігу [27].

Прагматична парадигма в історії розвитку лінгвофілософських ідей, на думку Ю. Степанова, розглядається як «філософія егоцентричних слів» [3; с. 25]. Із огляду на це функціонування мовних засобів усіх рівнів мовної структури регламентується оптимальним впливом адресанта на адресата для досягнення комунікативної мети в конкретних умовах спілкування.

Витлумачення комунікації в механічній лінгвістичній парадигмі зводиться до дефініціювання її як односпрямованого процесу кодування і передавання інформації мовцем та її декодування слухачем. У межах

діяльнісно-інтеракційної парадигми комунікацію тлумачать як спільну діяльність учасників комунікативного процесу – це дія, спрямована на спілкування та передачу інформації. З огляду на це усталеним на сьогодні є розуміння комунікації як обміну значеннями або інформацією між індивідами (від джерела (адресанта) до одержувача (адресата)) засобами спільної системи символів або коду [56, с. 11–12].

За сучасним системним підходом до аналізу комунікації, її досліджують як соціальний процес. Акцентують увагу на інтерактивному та трансактному характері комунікації: суб'єкт комунікації є відправником, одержувачем повідомлення не послідовно, а одночасно; будь-який комунікативний процес містить, окрім реальної конкретної ситуації спілкування, неодмінно й минуле (пережитий досвід), а також проєктується в майбутнє. Незважаючи на те, що більшість комунікативних актів є дискретними, тобто мають чітко виражений початок і завершення, за певних умов комунікування вони можуть бути продовженими в спілкуванні з тим самим співрозмовником або іншими партнерами. Відповідно до цього участь у процесах комунікації є нескінченною, а її не завжди можна чітко окреслити [42; 50].

Комунікація як сфера знання та наукових інтересів на сьогодні сформувала комунікативну філософію мови – напрям, пов'язаний з методологічним переходом від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації як засобу досягнення порозуміння людей із використанням природної мови (за Ф. Бацевичем). Комунікативна дія є взаємодією принаймні двох здатних до спілкування та дій суб'єктів, які за допомогою вербальних засобів вступають у міжособистісні стосунки. Мова в цьому процесі має величезне значення, оскільки надає загальні структури процесу інтерсуб'єктивного порозуміння [3, с. 147–150].

Із огляду на це мова є основним засобом передачі інформації та спілкування у всіх сферах життя людини. Комунікація – це складний,

багаторівневий процес. Зрозуміло, що головним суб'єктом комунікації є людина, яка вступає у взаємозв'язок з іншими людьми.

Комунікація в суспільстві людей виконує низку функцій: інформаційну, соціальну, експресивну, прагматичну, інтерпретаційну тощо.

Зосередимо увагу на прагматичній функції. Людина соціальна істота, яка спілкується заради досягнення певних цілей. Із цією метою здійснює певну діяльність, що потребує постійного контролю та кореляції. Саме в цьому й полягає сутність прагматичної функції комунікації [41, с. 9]. Вона регулює поведінку та діяльність учасників комунікації, координує їх спільні дії. Прагматична функція передбачає вимогу виконання якоїсь дії або її заборони, як від самого себе, так і від партнера(співрозмовника). Відповідні, оптимально дібрані мовні засоби дають змогу мовцеві передавати слухачеві не лише інформацію, почуття, емоції, а і відповідним чином вплинути на його думки й поведінку; а слухачеві – адекватно сприйняти отримувану від мовця інформацію [53].

Нині лінгвістична прагматика – один із найперспективніших напрямів сучасних мовознавчих студій. Він розвивався від достатньо вузької спеціалізованої проблематики в межах теорії мовленнєвих актів – через розуміння виявів людського чинника в межах різноманітних типів дискурсів і текстів – до вияву людського чинника в межах усіх форм (модусів) існування засобів мовного коду: Мови, Мовлення і Комунікації [2].

Одним із найважливіших понять комунікативної прагматичної філософії мови є поняття інтерсуб'єктивності, що найповніше розкривається в мові, у спілкуванні з використанням живої природної людської мови. Це вираження гармонійного (чи дисгармонійного) взаємозв'язку особистостей у суспільстві за посередництвом мови [3, с. 150].

Прагмалінгвістика досліджує використання і функціонування мовних знаків у процесі комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю його суб'єктів (адресанта й адресата), їхніми особливостями і мовленнєвою ситуацією [83, с. 8].

Отже, проблемне поле сучасної лінгвістичної прагматики достатньо широке і охоплює всі можливі вияви людського чинника в мові.

Водночас мовні засоби впливу комунікантів один на одного є підґрунтям прагматичних аспектів комунікації, пов'язаних із впливом суб'єктів один на одного за допомогою мовного коду. Прагматичні аспекти комунікування залежать від учасників спілкування та стосунків між ними [1, с. 110].

Уважаємо, що прагматичні аспекти комунікування можна простежити на функціонуванні мовних одиниць будь-якого рівня. Значний ресурс в окресленому напрямі лінгвістичних досліджень мають саме нечленовані слова-вигуки, що виразно демонструють психологічні й поведінкові реакції комунікантів, формують уявлення про особливості мовленнєвої взаємодії мовця і слухача.

Варто узагальнити комунікативну спрямованість вигуків у контексті їх становлення як окремої мовної одиниці та походження мови загалом. За теорією К. Аксакова, появі вигуків передували окрики, що виконували важливу комунікативну функцію первісних людей. Теоретики оперують терміном «інстинктивні вигуки» та дефініціюють їх як одиниці, що виконували важливу життєву функцію первісних людей: повідомлення небезпеки, поява здобичі, зміна руху тощо. Із розвитком суспільства та переходом людей до трудової діяльності простежується ускладнення вигуків, зумовлене їх поєднанням із невербальними засобами, передусім кінесичними. Суспільний характер діяльності, необхідність координації дій зумовили потребу у свідомому застосуванні певних звукових сигналів. Вигук, імовірно, передує появі інших частин мови, навіть більше, він слугує передумовою появи частин мови [34]. Із огляду на це з давніх часів і до сьогодні вигук виконує важливу комунікативно-прагматичну функцію.

Комунікативно-прагматичними особливостями вирізняється і реченнева природа вигуків. І. Вихованець слушно вказує на те, що речення базується на семантиці судження, а вигуки відображають лише емоції, що

опосередковано пов'язуються з судженням. Речення є одиницею мови і мовлення, що зумовлює його членованість на формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні компоненти та компоненти, породжені актуальним членуванням. Натомість вигуки-речення не мають формально-граматичного і семантико-синтаксичного членування, проте вирізняються своєю спрямованістю у сферу мовлення [8, с. 377].

Вигуки-речення виражають думку опосередковано, тому в них не можна виділити суб'єкт і предикат, головні і другорядні члени речення. Функція синтаксично нечленованого речення для них є первинною [16, с. 733–734]. Вигукові слова-речення можуть виражати різні комунікативно-прагматичні значення, а саме:

1) спонукання до дії – наказ, заклик щось зробити, припинити розмову, прохання прийти на допомогу;

2) різні емоційні відтінки – схвалення, згоду, незгоду, радість, здивування тощо;

3) виконувати функцію мовного етикету [15, с. 27].

За функційно-семантичними характеристиками вигуки щонайбільше виявляють себе як одиниці мовлення і щонайменше – як одиниці мови, тому що в мовному плані вони мають обмежений набір одиниць, яким притаманна морфологічна нечленованість і загальне закріплення за вираженням суб'єктивного стану мовця, його почуттів і волевиявлень, а також функція синтаксично нечленованого речення [16, с. 734].

Зазначимо, що, за дослідженнями І. Білодіда, вигук загалом, і вигук-речення зокрема, найчастіше вживається в живій розмовній та діалогічній мові, у поезії, рідше – у прозі [67, с. 525]; у розмовному та художньому стилях, де важливим є комунікативна ситуація, тобто обставини спілкування: місце, час, мовці (характер, статус та їхні інтелектуальні рівні, що може впливати на емоційність мовлення в поєднанні з невербальними засобами вираження), які виражають своє ставлення до ситуації, власну оцінку. За допомогою вигуків в усно-розмовному, фольклорному, художньому

мовленні створюється широкий спектр емоційно-оцінних конотацій, конкретно-чуттєвий тон, ефект безпосередності спілкування, поетичний колорит [71, с. 67].

Окрім того, поділяємо думку Н. Гуйванюк про те, що в народнорозмовному, зокрема діалектному, мовленні, вигуки-речення вирізняються особливим світосприйняттям носіїв мови, способом життя, усталеним протягом століть етикетом спілкування. Вони «засвідчують особливий менталітет українців <...>, вироблені віками стереотипи спілкування, які належать до вербального поля української етнокультури загалом та актуалізують національні особливості мовної картини світу [17, с. 329].

Вигуки можуть відтворювати широку палітру емоцій та почуттів. Прикметно, що вигуки, різні за своєю морфемною структурою, за умови відповідної інтонації можуть передавати однакові емоції і почуття; водночас важлива і роль контексту, де одна структура може варіюватися і нести різне емоційне навантаження [8, с. 378–381].

У сучасному мовознавстві відповідно до узагальнення контекстно зумовлених значень вигуків виділяють два функційно-семантичні типи нечленованих вигукових слів-речень:

1) вигуки-речення, що виражають різні емоції та почуття, настрої, переживання мовця, його фізичний чи психологічний стани, суб'єктивну позитивну чи негативну оцінку позамовних ситуацій;

2) вигуки-речення, що передають волевиявлення мовця.

Емоційні нечленовані вигуки-речення репрезентують різні за походженням, звуковою і морфемною структурою емоційні вигуки. Їх можна класифікувати на:

1) вигуки-речення, що складаються: з одного голосного (*О! А!* тощо); із голосного та приголосного звуків (*Ой! Ай! Ех! Тю! Ха!* тощо); із голосного і двох приголосних (*Пхе! Тьфу! Тьху!* тощо); із двох голосних і одного чи двох приголосних (*Ова! Ого!* тощо); лише з приголосних (*Гм! Хм! Брр!* тощо);

2) вигуки-речення, що збігаються з однією із форм іменників, дієслів, займенників та прислівників (*Боже! Господи! Нене! Леле! Гвалт! Горе! Жах! Слава! Гляди! Диви! Бач! Знаєш! Подумаєш! Отакої! Bravo!* тощо) чи утворенні поєднанням первинних і похідних відіменникових чи віддієслівних вигуків (*О Боже! О Господи! О Матінко! Ой матінко! Ой нене! Ой лишенько!* тощо) або похідних чи первинних зі словами-морфемами (*Боже ж мій! От горе! Та ну! От тобі і маєш!* тощо).

Такі вигуки-речення передають різні емоції та почуття: радість, піднесення, гордість, захоплення, здивування, докір, закид, невдоволення, незадоволення, обурення, гнів, зневагу, огиду, досаду, докір, сум, тугу, горе, жаль, жах, страх, переляк, співчуття, сумнів, рішучість, певність, безвихідь, відчай, іронію, обурення, глузування, сарказм тощо.

Лише незначна частина таких вигуків є здебільшого моносемічними, наприклад: *Фе! Тьфу! Тьху! Фу! Леле! Тю! Ігій!*, що виражають почуття осуду, огиди, презирства, розпачу. Переважна частина емоційних вигуків полісемічна. Окрім того, різні почуття можуть виражатися одним вигуком, і навпаки, різні вигуки можуть виражати одні й ті ж почуття [67, с. 530–531].

Волевиювальні нечленовані вигуки-речення вирізняються функційно-семантичним паралелізмом – уживанням кількох вигуків-речень для вираження того самого волевиявлення. Залежно від виду волевиявлення розмежовують три підтипи вигуків-речень:

- наказові вигуки-речення, що передають наказ, розпорядження припинити певну дію (*Геть! Цить! Тсс! Цсс! Марш! Буде!* тощо);
- спонукальні вигуки-речення, що спонукають, закликають, заохочують до якоїсь дії (*Ну! Ану! Нум же! Нуте! Гайда!* тощо);
- апелятивні вигуки-речення, за допомогою яких кличуть когось, бажають привернути чиюсь увагу до кого- або чого-небудь:
  - власне-апелятивні – привертають увагу людей, звертаються до них: *Агов! Ей! Гей! Егей! Гов! Агей! Алло!* тощо;

- прикликання, відганяння або поганяння свійських тварин і птахів: *Киць-киць-киць! Тю-тю! Кось-кось-кось! На-на-на! Цоб! Гиля!* тощо;

- етикетні, що виражають привітання, пробачення, прощання, подяку, прохання тощо: *Здрастуйте! Добридень! Щасливо! Даруйте! Спасибі!* тощо [16, с. 736–740].

Отже, комунікативно-прагматичні особливості нечленованих вигуків-речень зумовлені потребою впливу адресанта на адресата задля досягнення комунікативної мети в конкретних умовах комунікації. Вигуки-речення не мають формально-граматичного і семантико-синтаксичного членування, проте вирізняються мовленнєвою спрямованістю. Вони демонструють психологічні й поведінкові реакції комунікантів, формують уявлення про особливості мовленнєвої взаємодії мовця і слухача, репрезентують емоційно-експресивні засоби в національній мовній картині.

Комунікативно-прагматичними значеннями нечленованих вигуків-речень є спонукання до дії (наказ, заклик, прохання тощо), зображення різноманітного спектру емоцій (схвалення, згоди, незгоди, радості, здивування тощо), виконання функцій мовного етикету.

Узагальнення контекстно зумовлених значень нечленованих речень-вигуків дає змогу диференціювати їх на функційно-семантичні типи – емоційні та волевиювальні.

РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ НЕЧЛЕНОВАНИХ ВИГУКІВ-РЕЧЕНЬ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ (Б. ЛЕПКИЙ «МАЗЕПА»)

2.1. Емоційні вигуки-речення в історичній епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

Роман-епопея Богдана Лепкого «Мазепа» [35; 36; 37; 38; 39] – це трилогія (за визначенням автора) у п'яти повістях /книгах, що відтворює історичне минуле українського народу, детально змальовує період правління Івана Мазепи (1639–1709 рр.). Особисте життя визначного українського гетьмана, його суспільно-політична діяльність, а також буденне життя простих людей з усіма його жорстокими реаліями тогочасності та звичайними побутовими проблемами – усе це знайшло відображення в художньому тексті.

Художньо змальована історична достовірність дає змогу не лише дізнатися про минуле рідного народу, а й пережити ті події разом із героями творів. Використовуючи архівні документи, Б Лепкий спромігся передати колорит тогочасної епохи. Майстерно виписані характери персонажів, вербалізація їхнього внутрішнього стану є творчим скарбом для сучасної української мови та літератури.

Мова аналізованої історичної прози фіксує різноманітні мовно-мовленнєві одиниці, що виконують комунікативну, експресивну, волюнтативну тощо функції. Акцентуємо увагу на нечленованих вигуках-реченнях, які передають емоції й почуття мовців-персонажів, їхнє ставлення до зображуваних подій, тобто суб'єктивне ставлення до об'єктивної дійсності. Окрім того, дослідження вербальної форми вираження емоцій є одним із складників формування цілісного уявлення про носія національного менталітету в мовній картині світу.

Емоційна сфера особистості є важливою сферою його життєдіяльності. Її вербалізація (доцільна в межах певного комунікативного акту) – підґрунтя для моделювання успішної комунікативної взаємодії.

Лінгвістичний підхід до вивчення емоцій демонструє емотіологія – мовознавчий напрям, що сформувався в ХХ ст. на засадах психології й мовознавства. Його сутність полягає в тлумаченні мовних одиниць як засобів вираження суб'єктивного емоційного стану мовця [5, с. 100].

Відповідно до класифікації І. Вихованця та К. Городенської в мовній палітрі аналізованих художніх текстів виокремлюємо **емоційні нечленовані вигук-речення** (Додаток А) як функційно-семантичний тип вигуківих слів-речень, що виражають різні емоції мовця, його суб'єктивну позитивну чи негативну оцінку позамовних ситуацій.

Від загальної кількості виписаних із аналізованих текстів нечленованих вигуків-речень емоційні складають 50 % (Додаток Б). Такі розрахунки спонукають до висновку про кількісну поширеність означених структур у мові художніх творів.

Принагідно зазначимо, що, за відомостями посібників із психології, *емоція* – це просте, безпосереднє, поверхове, короткоплинне переживання людини в конкретний момент; загальна активна форма переживання організмом своєї життєдіяльності, реакція психіки на задоволення чи незадоволення потреби [58, с. 115–123]; більш глибокими й стійкими формами ставлення до дійсності є почуття [58, с. 116].

Емоціям і почуттям властива полярність. Вона виявляється в тому, що кожна емоція, кожне почуття за різних обставин можуть мати протилежний вияв, наприклад: «радість – горе», «любов – ненависть», «симпатія – антипатія», «задоволення – незадоволення» тощо. Полярні переживання мають яскраво виражений позитивний або негативний відтінок [26, с. 329].

Із огляду на це емоції класифікують на такі види:

- 1) залежно від стану задоволення потреб:

- *позитивні* – реакція психіки на задоволену потребу: *радість, насолода, задоволення* тощо;
- *негативні* – наслідок незадоволеної чи недостатньо задоволеної потреби: *сум, гнів, страх* тощо;
- *нейтральні* – ті, що не мають безпосереднього зв'язку між ступенем задоволення потреби та реакцією психіки: *інтерес, здивування* тощо [58, с. 115–123].

Із метою семантичної характеристики вигуків-речень послуговувалися критеріями, виписаними О. Мельник: «контекст (семантика привигукових слів, смислове, комунікативне та емоційне наповнення привигукових фраз та речень), ситуація вживання вигука (ця характеристика не дорівнює контекстові, вона використовується для опису комунікативної ситуації, прагматичного аспекту спілкування) і позиція (типове розташування вигука у структурі діалогу чи монологічного висловлювання щодо інших структурних елементів – запит інформації, відповідь, роз'яснення, переконання тощо або щодо синтаксичних структур – окличне речення, тривала пауза тощо)» [48, с. 30].

Акцентуємо увагу на домінантній ролі контексту й інтонації у формуванні емоційних значень вигуків-речень, хоча це й «не применшує ваги їх соціального усвідомлення, адже у свідомості мовців з певною звуковою структурою вигуку пов'язана конкретна емоція» [16, с. 736]. Відповідно до цього однакові за звуковою та морфемною структурою вигуки-речення залежно від контексту можуть передавати різні емоції й почуття, а різні за звуковою та морфемною структурою – бути функційно тотожними [78].

Лінгвістичний аналіз мови художніх творів засвідчує, що найбільш семантично строкату групу емоційних вигуків-речень становлять **негативно конотовані нечленовані структури**, що передають *страх, сумнів, невдоволення, роздратування, гнів, розчарування, розпач, відчай, досаду, страждання, утому, зневагу, насмішку, іронію*.

Із огляду на те, що аналізована історична проза змальовує трагічні події війни, закономірно, у тексті виокремлюємо нечленовані структури, що передають емоцію **страху** – одну з базових емоцій, яка виникає як реакція на справжню чи уявну небезпеку; належить до негативних емоцій і має широкий діапазон прояву – від легкого переляку до жаху [58, с. 288].

Наголосимо на тому, що страх як емоція вигуків-речень реалізується в мові творів обмежено, не є кількісно поширеним. Це дає змогу говорити про хоробрість і відважність українського народу в боротьбі за власну суспільно-політичну державність.

У межах зазначеної групи виділяємо вигуки-речення, котрі складаються з:

- одного голосного: «*Підходять до відчиненого вікна. “А-а! а-а! а-а!”*» [38, с. 114]; «*А-а! а-а! а-а! Сусе Христе, Мати Божо! Ой!*» [38, с. 114]. Такі кондупліковані конструкції вирізняються емоційним відтінком переляку;

- одного голосного та приголосного, що утворюють повторювані конструкції: «*Ой-ой! Та й налякав же мене пан козак...*» [39, с. 159].

Серед негативно конотованої емоційно-почуттєвої палітри нечленованих вигуків-речень репрезентовано й структури, що виражають **сумнів** стан невпевненості, вагань людини під час розв’язання певної проблеми; роздуми мовця в процесі пошуку шляху вирішення конкретної ситуації [66, с. 839].

Такий емоційний стан мовця, почасти з відтінком іронії, контекстно виражає вигук «*Гу-ум!*», що вирізняється протяжною вимовою голосного звука: «*От до чого я веду. – Гу-ум! А я гадав, що ти про насильний спосіб гадала, як леді Макбет*» [37, с.149]; «*Ні, ще не всі. Ще нема тих, що на Бахмач післав. – Гу-ум! Тих, кажеш нема?*» [37, с. 241]; «*А що ж тоді нам з Мотрею робити? – спитала зітхаючи. – Гу-ум! Що робити? Нічого. Це Боже діло, не наше*» [37, с. 253].

У низці негативно емоційних нечленованих вигуків-речень широко репрезентовано *невдоволення*, котре виражає почуття і стан, перебуваючи в якому людина не відчуває задоволення [60, с. 254].

Серед таких структур вирізняємо різні нечленовані одиниці за структурним оформленням вигуків:

- монокомпонентні, що складаються з одного голосного звука: «**А!** *Рачок з болота виліз, – відповіли*» [39, с. 273]. Прикметно, що такі словаречення позначені контекстуальною іронією;

- двокомпонентні, у складі яких є один голосний і один приголосний звуки: «**А** *ви не раді, – правда? – Тю!*» [38, с. 217]; «**Біля нього його помічник. Цей тільки дише й плює. – Тю! Проклята Москва, от чого начинила!**» [37, с. 60]; «**Святий! Тю!** *Ти баба, а не мужчина, баба! Біда мені з собою*» [37, с. 148]; «**Гу!** *Яка студінь!*» [39, с. 312];

- трикомпонентні, що складаються з двох голосних та одного приголосного звука: «**Ого!** *Так ми, значиться, у кліщах!*» [39, с. 429]; «**Ото!** – *Кажу тобі, зі мною діло маєш, не з ним!*» [39, с. 159].

Семантично близьким до недоволення є почуття *роздратування* – дія і стан за значенням роздратовувати, тобто перебувати в збудженому стані гострого недоволення чи злості [65, с. 669–670].

Кількісно поширеним за вживанням у цій групі є вигук-речення «**Тю!**», фонетичну структуру якого складають два звуки – один голосний і один приголосний: «**Тю!** *Проклята мушва!* [38, с. 189]; «**Навіть ночі спокійної не маєш, помости будуй. Тю!**» [38, с. 170]; «**На дуплавім дереві гукав пугач. – Тю!** *Не мав коли верещати, аж нині!*» [37, с. 143]; «**Тю!** – *сказав лихий на самого себе, – щось до мене, як до того миргородця підступає*» [37, с. 281].

Формально двокомпонентним на фонетичному рівні є вигук-речення «**Уф!**» цієї ж тематичної групи: «**Уф!** *Сволоч яка! Брехуни!*» [38, с. 112].

Виокремлено також кондупліковане нечленоване речення. Утворене подовженням вигука «**Є!**», що вказує на високий коефіцієнт міри і ступеня

вияву роздратування: «**Є-є-є!** – притупувала ногою. – Є такі, що їх долоня до булави свербить» [36, с. 70].

Акцентуємо увагу на вигук-реченні означеної семантичної групи, нечленовану структуру якого репрезентує фразеологізм. Його формальними складниками є первинний вигук та граматична форма повнозначної частини мови – займенника: «**Цур їм!** Чесне діло сорому не боїться...» [39, с. 128].

Вирізняється й нечленоване речення-вигук цієї групи, ядро якого складає інтер'єктивованій іменник «чорт»: «Або хай умирає, або хай слухає, що йому приказує цар... **Фу! Чорт!**» [38, с. 220].

Серед нечленованих вигуків-речень у мові аналізованих історичних повістей вирізняємо структури, що контекстно передають **гнів** – «одну з базових емоцій негативного прояву, що викликається суттєвим незадоволенням потреб людини» [58, с. 260].

Такі синтаксеми не є фонетично різноманітними, натомість є семантично строкатими. У художніх творах найширше репрезентовано групу вигуків-речень, що складаються з одного голосного та одного приголосного звуків: «**Ов!** – Проклятий мороз» [39, с. 310], що контекстуально передає гнів із відтінком роздратування; «**Ов!** Та вони й бомбами кидаються» [39, с. 48] – гнів з елементом здивування; «**Ох!** Та й дам же я вам таких нюханців, – грозив Мручко...» [39, с. 48] – гнів із погрозою; «**Га!** Тоді нехай вас Бог має в своїй опіці» [35, с. 251] – гнів з елементом обурення.

Цікавим за фонетичним оформленням (два тотожних голосних і приголосних звуків) є кондуплікований вигук-речення «**Аяй-аяй!**», що виражає гнів із відтінком люті: «**Аяй-аяй, аяй-аяй!**» – верещить, як навіжений» [37, с. 129].

Серед семантичного спектру емоцій і почуттів, переданих вигуками-реченнями, вирізняємо **розчарування** – «неприємний психологічний стан, емоційне переживання людини, пов'язане з якоюсь серйозною життєвою невдачею, незбутністю сподівань» [52, с. 262].

Серед таких структур акцентуємо увагу на словах-реченнях із емпатичним наголосом, що вказує на високий рівень емоційності комунікування: «Що по здоровлю тілесному, коли її чекає смерть душевна. **О-го!** – А так. Погадай, Мазена її до гріха доведе небезпременно» [37, с. 254]; «Не прогнали... Пропало... **О-го!**» [35, с. 399]; «Так воно, так!» – і зробив рукою питомий собі рух, в котрім був і гнів, і зневажлива байдужість до цілого світу. – **Е-ем!**» [37, с. 292].

Окрім того, вирізняємо в межах окреслено групи такі варіанти нечленованих вигуків-речень:

- двокомпонентні елементи, що складаються з одного голосного та одного приголосного звука: «– **Ем!** – відповів Василь Леонтієвич і пустився скорою ходою ...» [37, с. 316]; «**Тю!** От на що зійшов чесний козак!» [39, с. 165];

- трикомпонентні, фонетичними складниками яких є два голосних і один приголосний звуки: «Часом і слово, як з каменя важко добути. – **Ого!»** [37, с.322].

Структурами, у яких переважають вигуки, що збігаються з граматичними формами самостійних частин мови, є нечленовані вигукі-речення, що передають **сум** – «невеселий, важкий настрій, спричинений горем, невдачею» [64, с. 834]: «Мотря гірко всміхнулася. **Боже!** Який той батько бідний, хоч пан таких мастків» [37, с. 292].

Емоційною інтенсивністю розчарування є **розпач** – «1) властиве людям похилого віку почуття, що їхнє життя стало послідовністю нереалізованих здібностей та втрачених можливостей; 2) стан крайньої безнадійності» [74, с. 436].

Прикметно, у художньому тексті функціонує друга семема полісемантичної лексеми, що передає почуття розпачу як стану крайньої безнадійності. Семантичне ядро таких нечленованих речень складають вторинні, похідні вигуки: «**О Господи!** – зірвався козак. – Чому ж ви того давно не сказали?» [37, с. 61]; «**Боже!** А царство антихриста страшніше від

татарського ханства, від усього страшніше!» [37, с. 197]; «**Боже!** А царство антихриста страшніше від татарського ханства, від усього страшніше!» [37, с. 197]; «**Боже ти мій!** – похитував головою Мручко» [36, с. 74]; «Кочубей не міг заспокоїтися. «**Боже мій, Боже!**» – повторяв ходячи по кімнаті» [37, с. 301]; «**Господи!** Невже ж з приказу Твого новітний кесар новий хрест і нову Голготу для України готує?» [39, с. 129].

Інтер'єктивовані іменники (*Бог, Господь*) втратили власне лексичне значення, набули синтаксичної незалежності, натомість активізували власну здатність до вираження емоційної реакції мовця.

Емоційно близькими, проте обмеженими за кількісним поширенням є нечленовані вигуки-речення, що передають *відчай* – «психологічний стан безпорадності, що супроводжується думками про безглузде існування, безперспективність і безнадійність зусиль, що прикладаються для того, щоб вийти зі становища, що склалося» [52, с. 47].

Фонетично двокомпонентні вигукові структури, у складі яких є один голосний і один приголосний, означені емпатичним наголосом, що відтворює високий рівень емоційності комунікативної ситуації: «*Діти плачуть, жінки заспокоюють їх, а самим сльози течуть. – Е-ей!*» [38, с. 175].

Семантично близьким є і почуття *досади* – «почуття незадоволення, гіркоти, викликане чим-небудь» [60, с. 381].

Таку групу у творах аналізованих повістей репрезентують нечленовані вигуки-речення, фонетичними виразниками яких є:

- один голосний і один приголосний звук: «**Ем!** – і махнув рукою» [39, с. 409]; «*Ось, бачиш, яку то силу мають над нами жінки, як вони притягають нас до себе. Кочубей махнув рукою: «Ем!»*» [37, с. 309]. Наголосимо, на емпатичному наголосі, що редуплікує початковий звук та інтенсифікує емоційність висловлювання: «**Е-ем!**» – і спересердя сплюнув» [36, с.65];

- два приголосні та один голосний: «**Тьфу!** – сплюнув з погордою Люксембург» [39, с. 117].

Серед негативно конотованих емоційних вигуків-речень вирізняємо ті, що передають *страждання* – почуття фізичного болю, моральних мук, переживань [66, с. 748].

За З. Фрейдом, виділяють три основні джерела страждання людей. Серед них переважаючі сили природи, тлінність людського тіла, недоліки інтуїції, що регулюють взаємини людей, – у родині, суспільстві, державі [74, с. 509].

У мові аналізованих художніх текстів виокремлюємо страждання, зумовлене тлінністю людського тіла, тобто почуттям фізичного болю. Його репрезентує вигук-речення фразеологічного типу, формальними складниками якого є компоненти, що збігаються з граматичними формами повнозначних частин мови: *«Боже ти мій! – кричав суддя, підскакуючи на подушках за кожним разом, як колеса перевалювалися через грубе коріння...»* [37, с. 98].

Окрім того, в історичній прозі поширеними є вигуки-речення, що передають страждання, зумовлене суспільними стосунками. Їх семантичне ядро представлено непохідним, фонетично двокомпонентним вигуком, у складі якого є один голосний та один приголосний звук: *«Ох! – почув осавул біля себе, і серце йому завмерло»* [39, с. 42]. Такі структури почасти є увиразнені емпатичним наголосом: *«Не бачила я дітей твоїх, жінко. О-ох!»* [35, с. 345].

У межах семантичної групи репрезентовано первинні вигуки, що поєднують один голосний та один приголосний звуки: *«Ов, ов, ов! – бідкався Мручко»* [39, с. 30]. Наголосимо на редульованому повторі непохідного вигука, що не порушує його нечленованої структури як речення.

У наступну групу вигуків-речень об'єднуємо ті, що виражають *утому* як «комплекс суб'єктивних переживань, що супроводжують розвиток стану втомленості» [74, с. 559]. За відомостями психологічних досліджень, утома може зумовлюватися втомленістю як тимчасовим зниженням працездатності під тривалим впливом навантаження або ж бути парадоксальною, не пов'язаною з утомленістю [74, с. 559–560].

В аналізованих текстах вирізняємо вигуки-речення, що передають утому як наслідок фізичної утомленості, що характеризується слабкістю, млявістю, безсиллям тощо. Такі структури репрезентують непохідні вигуки, фонетичну структуру яких складають один голосний та один приголосний звуки: «**Уф!** *Та й утомився я! Бачиться, не по моїм силам такі турботи. Ще один-два такі удари і мене нема*» [37, с. 253]; «**Фу!** *Та й утомився! – сказав Апостол, передаючи Горленкові перо*» [38, с. 138].

Серед негативної емоційної групи слів-речень виокремлюємо структури, що передають **зневагу** – почуття презирства, відсутність поваги до кого-небудь [61, с. 651]; «переваги над кимось одним чи групою людей» [52, с. 116].

До цієї групи емоційних вигуків-речень належать фонетично різноструктурні нечленовані одиниці, що передають зневагу як почуття презирства, формальними виразниками яких є:

- два звуки – голосний і приголосний: «*І плюю ж бо я на вас і на погані промисли ваші... Тю!*» [39, с. 165]; «*Біля нього його помічник. Цей тільки дише й плює. – Тю! Проклята Москва, от чого начинила!*» [37, с. 60]; «*Або хай умирає, або хай слухає, що йому приказує цар... Фу! Чорт!*» [38, с. 220].

- голосний і два приголосні: «*Остогидло бачити, як народ боїться. Тьфу! козацькі сини і бояться*» [36, с. 50];

– повторювані конструкції первинних вигуків: «*А ми на голову твою. – Тю!–Тю!*» [39, с. 165].

Окремо серед негативно конотованих вигуків-речень виділяємо нечленовані структури, що передають **насмійку** – глузливий жарт, висміювання кого-, чого-небудь [63, с. 193].

Формальне вираження таких структур не є різноманітним. Його складає первинний вигук, фонетичне вираження якого утворюють один голосний і один приголосний звуки: «**Тю!** *Яка цікава. А веретена, а кужелі, а ігли не ласка, що?*» [37, с. 289]; два голосних і один приголосний звук: «**Ого!**

Що ж то, ваша милість, може гадають покинути мене, старого?» [37, с. 38]; *«Ого! А це відколи в нас на Україні такі політичні панове завелися?»* [37, с. 368].

Окремо в межах групи виділяємо повторювані конструкції, що інтенсифікують емоційне тло висловлювання: *«Ого-го! Та я, бачите дорожку собою»* [39, с. 273]; *«Ого-го! Гляньте якого їх іде. Високо нас цінують. Десять на одного»* [36, с. 20]; *«Це ж велика птиця. Го-го! Гетьманова коханка»* [35, с. 366]; *«Цар гетьманові вірить. Гетьман хитрець. – Го-го!»* [38, с. 119].

Емоційно близькою є емоційна група вигуків-речень, що передають **іронію** – приховану насмішку, глузування, кепкування, глум [62, с. 47].

У межах окресленої групи репрезентовані й первинні вигуки-речення, що складаються з:

- двох голосних і двох приголосних: *«Овва! А ми знаємо ще гірше»* [39, с. 170];
- повторюваних конструкцій: *«Де-де-де! Куди куцоному до зайця...»* [13, с. 213].

Лінгвістичний аналіз мови художніх творів засвідчує, що кількісно поширену, хоча й семантично однорідну, групу емоційних структур складають **вигуки-речення з нейтральною емоцією**, а саме: здивування, байджість.

У цій групі домінують нечленовані мовні одиниці, що передають емоцію **здивування** – одну з базових емоцій, що викликається новизною, незвичністю та нестандартністю подразника. Здивування може виступати позитивним мотивом для пізнавальної діяльності людини, переходячи в інтерес [58, с. 266].

Ядром таких нечленованих речень є вигуки, що складаються:

- з одного голосного: *«О!.. Як на арфі грає, ніби позасвітний спів, з другого берега співа»* [38, с. 209];

- з одного голосного та приголосного: «**Ов!** І що ж він тобі цікавого сказав?» [39, с. 363]; «Я уже кількох ваших оглянув. Два в мене у клуні лежать. – **Ов!** – аж скрикнув Чуйкевич. – Так з ними зле?» [37, с. 62]; «**Ов!** – питається його сусід, – а де ж вашої милості хлоп?» [37, с. 129]; «**Ов!** – спохопився гетьман, – щось то наш сотник нині, ніби Пітія балака» [36, с. 118]; «Старші розборонювали молодших. – **Тю!** Скачуть до себе, як когути» [38, с. 163]; «**Тю!** Що таке?» [39, с. 113]; «А ви не раді, – правда? – **Тю!**» [38, с. 217];

- двох голосних і одного приголосного: «**Ого!** – дивувався Рачок» [39, с. 428]; «**Ого!** – почулося кілька голосів» [39, с. 158]; «**Ого!** – підхопили й другі, доповідуючи й таке, чого не говориться вголос» [39, с. 265]; «**Ого!** – гукнув Галаган» [39, с. 284]; «Цар на раду воєнну кликав. – **Ого!**» [38, с. 42]; «**Ого!** Значиться, недалеко шведи!» [35, с. 238]; «І купили?» – спитав, жартуючи й собі, Войнаровський. (Не сподобалася жодна). «**Ого!**» [36, с. 112]; «Хто зневажить посла, мене зневажить. Вечера не доживе!» «Того я не боюся», – відповіла рішуче. «**Ого!**» [35, с. 321]. Наголосимо на функціонуванні емфатично зацентрованого нечленованого вигука-речення: «Переповідж, казали, що я свої роботи на других не здаю. – **О-го!** – Такі вони» [37, с. 279];

- повторюваних конструкцій: «**Ого, ого!** – загуло кругом» [39, с. 165]; «**Ого, ого!**» – почулося вже більше голосів» [35, с. 432]; «**Ого, ого!**» – почувалося в товпі...» [35, с. 313]; «Буцімто за Менишковим і сам цар до Переволочної приїхав. **Го-го!**» [36, с. 65]; «Ні, на війні погіб, ще за Дорошенка. – **Го-го!**» [39, с. 204]; «Мручко руку до чола прикладає: «**Го-го-го!** Та вони й гармату на нас котять» [36, с. 20]; «Тю-тю, який! **Угу-гі-гу!**» [37, с. 25].

У межах аналізованого комунікативно-семантичного спектру нечленованих структур функціонують інтер'єктивовані вигуки-речення: «**Боже!** Біля Войнаровського хтось кляк» [36, с. 80].

Наступну групу серед нейтрально конотованих емоційних вигуків-речень утворюють структури, що передають *байдужість* – безсторонність, незацікавленість, індіферентність [59, с. 90].

Прикметно, що такі мовні одиниці репрезентовані фонетично двокомпонентним вигуком «ет»: «Кочубеїха махнула рукою: «**Ет!**» – Не ет, не ет, коли б ти його побачила його, то, може, й зі мною інакше балакала б, набрала би страху перед мужчинами» [37, с. 87]; «А як мається твоя дружина? – спитав нараз гетьман. – Спасибі, здорова, – відповів Кочубей і махнув рукою, припиняючи дальшу розмову. **Е-ет!**» [37, с. 291].

Здійснений мовний аналіз історичної епопеї Б. Лепкого «Мазепа» дає змогу стверджувати те, що найменш уживаними в мовній палітрі художніх текстів є **вигуки-речення, які передають позитивні емоції й почуття**, а саме: *полегшення, задоволення, радість, захопленість*. Уважаємо це цілком закономірним із огляду на зображувані події.

Позитивно маркованим є почуття *полегшення* – «звільнення від болю, тривоги, неспокою» [60, с. 724]. Формально виражені такі структури первинними вигуками, що складаються з одного приголосного й одного голосного звуків: «**Ух!** Легше мені!...» [39, с. 253].

Означене почуття межує із *задоволенням* – емоційно-оцінним ставленням особистості до виконуваної роботи, до реалізації прагнень, сподівань тощо (за тлумачним словником [61, с. 113] та словником психологічних термінів [74, с. 144]). Нечленовані структури цієї групи виражені вигуками-реченнями, утвореними первинними, простими, дозвуківими й кондуплікованими вигуками: «**Го-го-го!** – гукав весело Кочубей. – Бачу, не дармувало моє ловецьке товариство. Не вернимо з порожніми руками» [37, с. 100]; «**Го-го-го!** – гукнув Кочубей. – Кого я бачу, що за гість! – Чуйкевич обняв його за ноги, а Кочубей пригорнув козака до себе...» [37, с. 81].

Серед окресленої групи зацентруємо увагу на вигуках-реченнях, що передають *радість* – одну із «базових емоцій, яка виникає як позитивна

емоційна реакція на задоволену потребу. Специфічно людське переживання радості породжується зазвичай певним видом діяльності – пізнанням, працею, спілкуванням тощо» [58, с. 280].

За структурним оформленням серед зазначених структур переважають такі, що виражаються інтер'єктивованими вигуками іменникового походження: «*Хай живе! Ура! Ура!*» [39, с. 379]. Багато з них мають емпатичний наголос, що характеризується протяжною вимовою з кількарразовим увиразнювальним повтором: «*Ур-ра, ур-ра, ур-ра!* – Як грім, у хмарах загуготіло» [39, с. 480], «*Ур-ра! Ур-ра! Ур-ра!* Цар піхоту з табору рушив» [39, с. 484], «*Урра! Урра* – лунало з-поза мурів» [39, с. 395].

Межує з радістю *захопленість* – «психічний стан людини, що проявляється в яскраво вираженому почутті високої позитивної інтенсивності в роботі, творчості, грі, у прихильності до певної особи» [52, с. 111].

Почасти їх фонетична організація репрезентована одним голосним та одним приголосним звуками та увиразнена емпатичним наголосом: «*Сонце знімалося понад верхи старих лип, як Мотря розкрила очі. – А-ах!* – і руки сплела над головою» [37, с. 150]; або кількарразовим повтором: «*А чемний, а ввічливий, таких тепер нема. Де-де-де!* Переводяться такі гарні люди» [37, с. 152].

В останньому наведеному прикладі емоцію захоплення виражає оказіональний граматичний синонім вигука «*ай-ай-ай*».

Окремо вирізняються нечленовані конструкції, утворені повторюваним інтер'єктивованим вигуком іменникового походження омонімічної сутності: «*Гарні доні вдалися покійному Василеві Леонтієвичу... Гай-гай!*» [39, с. 196].

У межах групи також функціонує вигук-речення фразеологічної природи: «*Боже ти мій! Як я колись любив лови!*» [37, с. 98].

Здійснений аналіз емоційних вигуків засвідчує кількісну поширеність в аналізованих текстах вигуків-речень, що передають негативні емоції й почуття (Додаток В); їх семантичне різноманіття (Додаток Д), відносну

частоту вживання та семантичну обмеженість нечленованих структур із нейтрально емоційним забарвленням (Додаток Е); кількісну та семантичну обмеженість вигуків-речень, що передають позитивні емоції й почуття (Додаток Ж).

Лінгвістичний аналіз емоційних нечленованих вигуків-речень не можемо вважати повним без диференціації виписаних структур на стенічні та астенічні емоційні мовні одиниці [81].

Принагідно зазначимо, що залежно від впливу на організм та психіку людини емоції і почуття поділяються на:

- *стенічні* – такі, що посилюють активність, пожвавлюють людину, спонукають її до діяльності: *радість, гнів* тощо;
- *астенічні* – такі, що пригнічують людину, послаблюють її активність, демобілізують: *сум, горе* тощо [58, с. 115–123].

Кількісне порівняння схарактеризованих мовних одиниць (Додаток К) спонукає до висновку про те, що в аналізованих художніх тестах домінують вигуки-речення зі *стенічними емоціями* (як позитивно, так і негативно марковані), зокрема:

- *невдоволення*: : «*А! Рачок з болота виліз, – відповіли*» [39, с. 273]; «*А ви не раді, – правда?– Тю!*» [38, с. 217]; «*Біля нього його помічник. Цей тільки дише й плює. – Тю! Проклята Москва, от чого начинила!*» [37, с. 60]; «*Святий! Тю! Ти баба, а не мужчина, баба! Біда мені з собою*» [37, с. 148]; «*Гу! Яка студінь!*» [39, с. 312]; «*Ого! Так ми, значиться, у кліщах!*» [39, с. 429]; «*Ото! – Кажу тобі, зі мною діло маєш, не з ним!*» [39, с. 159] тощо;

- *роздратування*: «*Тю! Проклята мушва!*» [38, с. 189]; «*Навіть ночі спокійної не маєш, помости будуй. Тю!*» [38, с. 170]; «*На дуплавім дереві гукав пугач. – Тю! Не мав коли верещати, аж нині!*» [37, с. 143]; «*Тю! – сказав лихий на самого себе, – щось до мене, як до того миргородця підступає*» [37, с. 281]; «*Уф! Сволоч яка! Брехуни!*» [38, с. 112]; «*Є-є-є! – притупувала ногою. – Є такі, що їх долоня до булави свербить*» [36, с. 70];

«**Цур їм!** Чесне діло сорому не боїться...» [39, с. 128]; «Або хай умирає, або хай слухає, що йому приказує цар... **Фу! Чорт!**» [38, с. 220];

- **гніву:** «**Ов!** – Проклятий мороз» [39, с. 310]; «**Ов!** Та вони й бомбами кидаються» [39, с. 48]; «**Ох!** Та й дам же я вам таких нюханців, – грозив Мручко...» [39, с. 48]; «**Га!** Тоді нехай вас Бог має в своїй опіці» [35, с. 251]; «**Аяй-аяй, аяй-аяй!**» – верещить, як навіжений» [37, с. 129];

- **зневаги:** «І плюю ж бо я на вас і на погані промисли ваші... **Тю!**» [39, с. 165]; «Біля нього його помічник. Цей тільки дише й плює. – **Тю!** Проклята Москва, от чого начинила!» [37, с. 60]; «Або хай умирає, або хай слухає, що йому приказує цар... **Фу! Чорт!**» [38, с. 220]; «Остогидло бачити, як народ боїться. **Тьфу!** козацькі сини і бояться» [36, с. 50]; «А ми на голову твою. – **Тю!–Тю!**» [39, с. 165];

- **насмішки:** «**Тю!** Яка цікава. А веретена, а кужелі, а ігли не ласка, що?» [37, с. 289]; «**Ого!** Що ж то, ваша милість, може гадають покинути мене, старого?» [37, с. 38]; «**Ого!** А це відколи в нас на Україні такі політичні панове завелися?» [37, с. 368]; «**Ого-го!** Та я, бачите дорожку собою» [39, с. 273]; «**Ого-го!** Гляньте якого їх іде. Високо нас цінують. Десять на одного» [36, с. 20]; «Це ж велика птиця. **Го-го!** Гетьманова коханка» [35, с. 366]; «Цар гетьманові вірить. Гетьман хитрець. – **Го-го!**» [38, с. 119];

- **іронії:** «**Овва!** А ми знаємо ще гірше» [39, с. 170]; «**Де-де-де!** Куди куцоному до зайця...» [13, с. 213];

- **здивування:** «**О!..** Як на арфі грає, ніби позасвітній спів, з другого берега співа» [38, с. 209]; «**Ов!** І що ж він тобі цікавого сказав?» [39, с. 363]; «Я уже кількох ваших оглянув. Два в мене у клуні лежать. – **Ов!** – аж скрикнув Чуйкевич. – Так з ними зле?» [37, с. 62]; «**Ов!** – питається його сусід, – а де ж вашої милості хлоп?» [37, с. 129]; «**Ов!** – спохопився гетьман, – щось то наш сотник нині, ніби Пітія балака» [36, с. 118]; «Старші розборонювали молодших. – **Тю!** Скачуть до себе, як когути» [38, с. 163]; «**Тю!** Що таке?» [39, с. 113 «А ви не раді, – правда? – **Тю!**» [38, с. 217];

«**Ого!** – дивувався Рачок» [39, с. 428]; «**Ого!** – почулося кілька голосів» [39, с. 158]; «**Ого!** – підхопили й другі, доповідуючи й таке, чого не говориться вголос» [39, с. 265]; «**Ого!** – гукнув Галаган» [39, с. 284]; «Цар на раду воєнну кликав. – **Ого!**» [38, с. 42]; «**Ого!** Значиться, недалеко шведи!» [35, с. 238]; «І купили?» – спитав, жартуючи й собі, Войнаровський. (Не сподобалася жодна). «**Ого!**» [36, с. 112]; «Хто зневажить посла, мене зневажить. Вечера не доживе!» «Того я не боюся», – відповіла рішуче. «**Ого!**» [35, с. 321]; «Переповідж, казали, що я свої роботи на других не здаю. – **О-го!** – Такі вони» [37, с. 279]; «**Ого, ого!** – загуло кругом» [39, с. 165]; «**Ого, ого!** – почулося вже більше голосів» [35, с. 432]; «**Ого, ого!** – почувалося в товпі...» [35, с. 313]; «Буцімто за Меншиковим і сам цар до Переволочної приїхав. **Го-го!**» [36, с. 65]; «Ні, на війні погиб, ще за Дорошенка. – **Го-го!**» [39, с. 204]; «Мручко руку до чола прикладає: «**Го-го-го!** Та вони й гармату на нас котять» [36, с. 20]; «**Боже!** Біля Войнаровського хтось кляк» [36, с. 80]; «Тю-тю, який! **Угу-гі-гу!**» [37, с. 25];

- **полегшення:** «**Ух!** Легше мені!...» [39, с. 253];

- **задоволення:** «**Го-го-го!** – гукав весело Кочубей. – Бачу, не дармувало моє ловецьке товариство. Не вернимо з порожніми руками» [37, с. 100]; «**Го-го-го!** – гукнув Кочубей. – Кого я бачу, що за гість! – Чуйкевич обняв його за ноги, а Кочубей пригорнув козака до себе...» [37, с. 81];

- **радості:** «Хай живе! **Ура! Ура!**» [39, с. 379]; «**Ур-ра, ур-ра, ур-ра!** – Як грім, у хмарах загуготіло» [39, с. 480]; «**Ур-ра! Ур-ра! Ур-ра!** Цар піхоту з табору рушив» [39, с. 484]; «**Урра! Урра** – лунало з-поза мурів» [39, с. 395];

- **захоплення:** «Сонце знімалося понад верхи старих лип, як Мотря розкрила очі. – **А-ах!** – і руки сплела над головою» [37, с. 150]; «А чемний, а ввічливий, таких тепер нема. **Де-де-де!** Переводяться такі гарні люди» [37, с. 152]; «Гарні доні вдалися покійному Василеві Леонтієвичу... **Гай-гай!**» [39, с. 196]; «**Боже ти мій!** Як я колись любив лови!» [37, с. 98].

Акцентуємо увагу на тому, що емоція страху, за узагальненими дослідженнями Л. Левицької [33], може як активізувати людину, так і

пригнічувати її. Зважаючи на змальовані події в аналізованих художніх текстах, пронизані духом боротьби, вважаємо за доцільне віднести вигук-речення, що передають емоцію *страху*, до стенічних: «*Ой-ой! Та й налякав же мене пан козак...*» [39, с. 159]; «*Підходять до відчиненого вікна. “А-а! а-а! а-а!”*» [38, с. 114]; «*А-а! а-а! а-а! Сусе Христе, Мати Божжа! Ой!*» [38, с. 114].

Емоцію *сумніву* також відносимо до стенічних, оскільки контекстуально-ситуативно вона стимулює людину до пошуку шляхів і способів розв’язання певної проблеми: «*От до чого я веду. – Гу-ум! А я гадав, що ти про насильний спосіб гадала, як леді Макбет*» [37, с. 149]; «*Ні, ще не всі. Ще нема тих, що на Бахмач післав. – Гу-ум! Тих, кажеш нема?*» [37, с. 241]; «*А що ж тоді нам з Мотрею робити? – спитала зітхаючи. – Гу-ум! Що робити? Нічого. Це Боже діло, не наше*» [37, с. 253].

Такі мовні одиниці в конкретній комунікативній ситуації посилюють активність мовця-персонажа, пожвавлюють людину, спонукають її до діяльності.

Вигук-речення з *астенічними емоціями* в аналізованих текстах є менш поширеними. Серед них репрезентовано ті, що пригнічують людину, послаблюють її активність, демобілізують, зокрема:

- *розчарування*: «*Що по здоровлю тілесному, коли її чекає смерть душевна. О-го! – А так. Погадай, Мазена її до гріха доведе небезпрямінно*» [37, с. 254]; «*Не прогнали... Пропало... О-го!*» [35, с. 399]; «*Так воно, так!*» – *і зробив рукою питомий собі рух, в котрім був і гнів, і зневажлива байдужість до цілого світу. – Е-ет!*» [37, с. 292]; «*– Ет! – відповів Василь Леонтієвич і пустився скорою ходою ...*» [37, с. 316]; «*Тю! От на що зійшов чесний козак!*» [39, с. 165]; «*Часом і слово, як з каменя важко добути. – Ого!*» [37, с. 322];

- *сум*: «*Мотря гірко всміхнулася. Боже! Який той батько бідний, хоч пан таких маєтків*» [37, с. 292].

- **розпач:** «**О Господи!** – зірвався козак. – Чому ж ви того давно не сказали?» [37, с. 61]; «**Боже!** А царство антихриста страшніше від татарського ханства, від усього страшніше!» [37, с. 197]; «**Господи!** Невже ж з приказу Твого новітній кесар новий хрест і нову Голготу для України готує?» [39, с. 129]; «**Боже!** А царство антихриста страшніше від татарського ханства, від усього страшніше!» [37, с. 197]; «**Боже ти мій!** – похитував головою Мручко» [36, с. 74]; «Кочубей не міг заспокоїтися. **Боже мій, Боже!**» – повторяв ходячи по кімнаті» [37, с. 301];

- **відчай:** «Діти плачуть, жінки заспокоюють їх, а самим сльози течуть. – **Е-ей!**» [38, с. 175];

- **досада:** «**Ет!** – і махнув рукою» [39, с. 409]; «Ось, бачиш, яку то силу мають над нами жінки, як вони притягають нас до себе. Кочубей махнув рукою: «**Ет!**» [37, с. 309]; «**Е-ет!**» – і спересердя сплюнув» [36, с. 65]; «**Тьфу!** – сплюнув з погордою Люксембург» [39, с. 117];

- **страждання:** «**Боже ти мій!** – кричав суддя, підскакуючи на подушках за кожним разом, як колеса перевалювалися через грубе коріння...» [37, с. 98]; «**Ох!** – почув осавул біля себе, і серце йому завмерло» [39, с. 42]; «Не бачила я дітей твоїх, жінко. **О-ох!**» [35, с. 345]; «**Ов, ов, ов!** – бідкався Мручко» [39, с. 30];

- **утома:** «**Уф!** Та й утомився я! Бачиться, не по моїм силам такі турботи. Ще один-два такі удари і мене нема» [37, с. 253]; «**Фу!** Та й утомився! – сказав Апостол, передаючи Горленкові перо» [38, с. 138];

- **байдужість:** «Кочубеїха махнула рукою: «**Ет!**» – Не ет, не ет, коли б ти його побачила його, то, може, й зі мною інакше балакала б, набрала би страху перед мужчинами» [37, с. 87]; «А як мається твоя дружина? – спитав нараз гетьман. – Спасибі, здорова, – відповів Кочубей і махнув рукою, припиняючи дальшу розмову. **Е-ет!**» [37, с. 291].

Отже, лінгвістичний аналіз історичної епопеї Б Лепкого засвідчує, що кількісно поширеними є емоційні нечленовані вигуки-речення (50 %), із них 63 % контекстно-ситуативно передають негативні емоції (страх, сумнів,

невдоволення, роздратування, гнів, розчарування, розпач, відчай, досаду, страждання, утому, зневагу, насмішку, іронію); 26 % – вигуки-речення з нейтральною емоційністю (здивування, байдужість); 11 % – вигуки-речення з позитивною емоційністю (полегшення, задоволення, радість, захопленість). Найбільш семантично різномірною є група нечленованих вигуків-речень, що виражають негативні емоції як реакцію психіки на не задоволення потреби.

Такий розподіл вважаємо цілком закономірним, оскільки темою аналізованих художніх текстів є зображення жорстоких реалій тогочасного буття.

Незважаючи на це, кількісний порівняльний аналіз емоційних вигуків-речень щодо активізації або пригнічення людини засвідчив домінування нечленованих структур – виразників стеничних емоцій та почуттів. Таке поєднання жорстокої буденщини й незламної сили українського народу в аналізованому засобі вербального коду формує уявлення про носія національного менталітету в мовні картині світу як борця за утвердження незалежного суспільно-політичного життя українського народу.

2.2. Особливості імперативних вигуків-речень у художньому мовленні Б. Лепкого («Мазепа»)

Узагальнення контекстно й ситуативно зумовлених значень вигуків-речень дає змогу, покликаючись на класифікацію І. Вихованця й К. Городенської [16, с. 732–741], А. Грищенка [68, с. 481–484] та інших, виокремити в мові аналізованої історичної епопеї імперативні мовні одиниці як функційно-семантичний тип нечленованих вигуківих структур, що виражають волевиявлення мовця [80] (Додаток Л).

Такий тип синтаксичних одиниць слугує для передачі *волі* мовця, яку розуміємо як «усвідомлювану саморегуляцію людиною діяльності та поведінки, спрямованої на досягнення мети і подолання перешкод. Воля в

психічній діяльності людини виконує дві взаємопов'язані функції: спонукальну (спрямування активності на досягнення бажаної мети) та гальмівну (утримання від небажаних дій та вчинків)» [58, с. 258].

Акцентуємо увагу на тому, що окреслені нечленовані структури об'єднують вигуки, які контекстно виражають найчастіше лише одне значення. Це засвідчує їх функційно-семантичну спеціалізацію. Окрім того, для цього типу вигуків-речень характерний функційно-семантичний паралелізм, що полягає у вживанні кількох вигуків для вираження того самого волевиявлення [16, с. 738].

Від загальної кількості виписаних із аналізованих текстів нечленованих вигуків-речень імперативні складають 25 % (Додаток Б). Порівняльний аналіз мовного матеріалу дає змогу стверджувати, що в досліджуваних художніх текстах такі вигуки-речення є менш уживаними. Їх відсоткова різниця з емоційними нечленованими структурами складає 25 %.

Відповідно до мовознавчих досліджень І. Вихованця, К. Городенської, А. Грищенка, А. Загнітка, С. Соколової та інших виокремлені з мови художніх творів імперативні структури залежно від виду волевиявлення розмежовуємо на три підтипи:

1) наказові;

2) спонукальні;

3) апелятивні:

3.1) власне-апелятивні;

3.2) етикетні (апелятивні вигуки-речення, що виражають привітання, прощання, подяку, вибачення, прохання тощо);

3.3) вокативні (апелятивні вигуки-речення, що використовуються для прикликання або відганяння свійських тварин) [16, с. 738–741; 68, с. 480–484].

Наказові вигуки-речення спрямовані на передачу наказу, розпорядження припинити певну дію, наприклад: заборону кричати, говорити, розповідати, розмірковувати, дискутувати про щось тощо.

У текстах повістей відповідно до загальної кількості імперативних нечленованих конструкцій такі вигуки-речення є поширеними, оскільки складають 38 % (Додаток М) у межах аналізованих нечленованих мовних одиниць.

Виокремленні з мовної палітри художніх текстів наказові вигуки-речення виражають три різновиди імперативного значення.

1. Заборона галасувати, кричати, заклик до тиші, мовчання.

Серед такої групи вигуків-речень домінує первинний двозвуковий, складниками якого є два глухих приголосних звуки, вигук «*тс*» у різних фонетично-граматичних та стилістичних варіаціях:

- фонетично початковий: «*Тс!* – і стародубський полковник смикнув Кочубея за рукав, бо гетьман недалеко від них сидів і з Меншиковим щось пошепки балакав» [37, с. 13]; «*Отже, знай: гетьман хоче зрадити цареві... – Тс!* – зашипів Кочубей» [37, с. 148]; «*Меньшиков притулив два пальці до уст: «Тс!»* – і в гетьманській палаті зробилося тихо, хоч мак сій, ніби в казці про сплячу царівну» [37, с. 11]; «– *Твоєї, товаришу, не зовлю. Не бійся. – Тс!... На порозі появился Кендзеровсякий, цитьнув і нараз вискочив надвір*» [37, с. 10];

- увиразнений емпатичним наголосом: «*Гетьман служить, а там той ні, бо він сам... чорт. – Тс-с-с...*» [37, с. 92];

- фонетично синонімічний консонантний вигук-речення: «*Цс!*» – *дав знак рукою, щоб стали*» [35, с. 355].

Вигуковими імперативними нечленованими реченнями означеної тематичної групи також є тризвуковий вигук-речення «*Цить*», що, імовірно, є фонетично ускладненим варіантом семантично близького «*тс*»: «*Цить!* І усміх угасив поцілуєм» [39, с. 173]; «*Цить!* Чуси?» [39, с. 230]. За дослідженнями С. Дель Гаудіо, згаданий вигук з'явився в українському лексиконі внаслідок історичних контактів у XIV–XV ст. з італійськими колоніями (передусім генуезькими в Криму) [18, с. 114].

Грамаіічним різновидом таких структур є «*Цитьте!*»: «– *Цитьте!* – каже Лідія Петрівна і товариство мовкне на раз» [37, с. 326]; «Але за хвилину знов: «*Цитьте!* Ось тепер, чуєте?» [37, с. 326]; «– *Цитьте!* Білий сніг, білі коні, тільки гадки червоні!» [37, с. 330]; «– *Цитьте!* – і оба насторожили слухи» [38, с. 114].

Акцентуємо увагу на вимовних варіантах означених структур, що характеризуються еміфатичним наголосом, який увиразнює висловлювання: «В гетьмана голова людська, а в тамтого чортяча. –*Ци-и-ить!* – Та чого циттькаєш? Що правда, то не гріх» [37, с. 164].

У межах групи вирізняються вигуки-речення, ядром яких є інтер'єктивовані мовні одиниці: «*Тихо!* Маніфест читають!» [38, с. 174]. Це вторинний за походженням вигук, утворений внаслідок десемантизації прислівника через домінування експресивної функції над номінативною.

2. Наказ відійти від кого-, чого-небудь, покинути, залишити кого-, що-небудь.

Таке значення передає вигук-речення «*Геть!*», що має праслов'янське походження [23, с. 502]: «*Геть!* Хочу порівняти доли й гори, корчі й тополі, ...» [39, с. 227]; «– У мене ще пильніше. Як скінчу, приїду... *Геть!*» [37, с. 237]; «*Гетьман* нервується. – *Геть!*» [38, с. 213].

Як бачимо, аналізована нечленована структура може бути контекстуально препозитивною і постпозитивною.

3. Наказ припинити щось робити.

Такі імперативні нечленовані вигуки-речення вирізняються інтер'єктивованим походженням. Чітко простежується зв'язок із дієсловами. Дієслівна природа простежується не лише в семантиці можливого асоціативного ряду, а й у грамаіічному – вказівка на видо-часову характеристику в межах комунікативного акту. Наприклад, «*Відступила від стіни і ступила крок у напрямі стола. – Не руш!* – скрикнула нараз Любов Хведорівна. – *Не до тебе писаний лист!*» [37, с. 202].

Відповідно до контекстного оточення розуміємо, що завершена дія має відбутися в момент мовлення. Однак це вторинні ознаки таких вигуків-речень, що нівелюються домінантним волевиявленням мовця. Отож, виражальне ядро нечленованої структури схарактеризуємо як поєднання питомого за походженням віддієслівного вигука та заперечної частки.

Окрім наказових нечленованих вигуків-речень, в аналізованих художніх творах репрезентовано спонукальні нечленовані структури. Такі мовні одиниці є найменш уживаними та складають усього 2% (Додаток М).

Важливо наголосити, що спонукальні структури можуть бути категоричного та некатегоричного спрямування. Такі нечленовані вигуків-речення несуть зазвичай позитивне ставлення до адресата.

Означені мовні одиниці можемо структурувати за комунікативною функцією. Із огляду на це вважаємо за доцільне виокремити **конструкції, що виражають спонуку, заохочення осіб до виконання / припинення певної дії.**

У мові аналізованих історичних повістей виокремлюємо вигук «ну», що складає основу означеної семантичної групи. Вигук є фонетично двозвуковим (один голосний, один приголосний звуки), односкладовим у формі відкритого складу, первинним за будовою та питомим за походженням.

У конкретних умовах комунікативного акту вигук редуплікується. Кількаразовий повтор має увиразнювальне емоційно-оцінне конотативне значення. У межах ситуативного контексту вказує на роздратування мовця, його зневажливе ставлення до співрозмовника. Наприклад, «– *Ваша милосте, Богом моїм клянусь... – Ну, ну! Сідай! – і гетьман потягнув свого писаря за полу*» [37, с. 187].

Значеннєва особливість таких вигуків-речень полягає у їх «полісемічності», тобто здатності до передачі спонуки різних значень. Лише в конкретному контексті значення таких вигуків-речень набуває конкретної

семантичності. У наведеному прикладі «Ну, ну!» має семантику «виконати дію – сісти».

Принагідно зазначимо, що *спонукальні конструкції, які виражають заклик і вирізняються моносемічністю в аналізованому художньому тексті не репрезентовано.*

Наказові, спонукальні як волевиювальні вигуки-речення в історичному дискурсі доповнюють *апелятивні нечленовані вигуки-речення*, комунікативною функцією яких – бажання привернути увагу до кого- або чого-небудь.

Зважаючи на семантично та структурно багатий різновид таких імперативних слів-речень, означені структури є більш уживаними, ніж наказові, у мові історичної епопеї (60 %) (Додаток М).

Відповідно до вищезазначеної диференціації означених нечленованих вигуків-речень виділяємо три підгрупи в межах аналізованих апелятивних структур.

1. *Власне апелятивні вигуки-речення*, комунікативна функція яких полягає в приверненні уваги людей, зверненні до них.

Функційне навантаження виокремлених структур дає змогу розрізнити їх на два підтипи:

- такі, що служать для привернення уваги;
- такі, що використовують для звернення до комуніканта.

У межах першого підтипу поширеним є первинний питомий український тризвуковий вигук «гей», фонетично організований у прикрито-закритий склад, що функціонує для привернення уваги співрозмовника під час комунікативного акту: «*Ніхто тебе не зневажить і спину не споре... Гей!*» [37, с. 227]. Допомагає зреалізувати означену функцію й постпозиційне контекстне розташування нечленованої структури, що вирізняється логічним наголосом.

Інтенсифікувати означену комунікативну функцію дає змогу кондуплікований вигук у межах нечленованої мовної одиниці: «– *Гей-гей!* – казала, – *які ж бо ви хлопці дурні, які дурні!*» [37, с. 94].

Із метою звернення до співрозмовника як нечленоване речення в межах другого підтипу функціонує первинний питомий український тризвуковий вигук «гов», фонетично організований також у прикрито-закритий склад, що вирізняється контекстуальним препозиційним розташуванням: «– *Гов!* – гукнув на візника, – *кості мені розтрясеш, стій!*» [37, с. 98]; «*Гов!* – гукнув старий сотник, зліз з коня і казав собі *посвітити*» [39, с. 38].

2. Етикетні нечленовані вигуки-речення.

Цю значну за обсягом і різноманітну за семантичним спектром групу нечленованих структур складають вигуки-речення, комунікативна функція яких полягає в обслуговуванні сфери мовленнєвого етикету комунікантів.

Семантичний спектр означеної групи аналізованих структур є різноманітним. Уважаємо за доцільне схарактеризувати вигуки-речення відповідно до узвичаєних етикетних формул як складників мовленнєвого етикету комунікування – вітання, побажання, подяки, вибачення, сподівання, прощання тощо.

Наголосимо на тому, що нечленовані мовні одиниці саме цієї групи є складниками вербальних етикетних формул національного морально-етичного кодексу, демонструють традицію мовного етикету українців як виразника ментальних ознак комунікативної поведінки, красномовно доповнюють українськомовну картину світу.

У тексті аналізованої історичної прози етикетні вигуки-речення займають кількісно значне місце серед нечленованих структур. Доречним вважаємо класифікувати й схарактеризувати їх за комунікативною спрямованістю.

Найбільш кількісно поширеними в аналізованому художньому тексті є нечленовані **вигуки-речення – етикетні формули подяки**, що спрямовані на

вираження ввічливого ставлення учасників мовленнєвого акту один до одного.

Означену тематичну групу репрезентує вигук-речення «*Спасибі!*», що передає вдячність за зроблене добро, виявлену увагу тощо. За походженням цей вигук відноситься до непервинних, утворений злиттям, що супроводжувалося фонетичними змінами, основ дієслівного словосполучення «спаси» і «Бог».

Виокремлюємо кілька способів уживання аналізованих вигуків-речень:

- самостійно, на початку мовленнєвої репліки, що вказує на бажання мовця продовжувати комунікування: «*Спасибі! Оттак собі, то скоком, то боком, як бачите*» [37, с. 129];

- самостійно, у кінці мовленнєвої репліки, що вказує на бажання мовця завершити комунікативний акт: «*Спасибі! – відповів, ніби байдуже, Василь Леонтієвич, але в душі рад був тій честі,...*» [37, с. 244]; «*Довідавшись від гостя, що йому треба було, налив ще чарку вина. – Спасибі!*» [37, с. 363]; «*Спасибі! – і гетьман погладив свого Карла по голові*» [37, с. 385]; «*Спасибі! – сказав гетьман і задумався*» [38, с. 66]; «*Спасибі!*» – відповів Скорін [35, с. 376];

- у сполученні з іншими словами, що актуалізують увагу співрозмовника: «*Під Бахмачем? – Так біля самого Бахмача, ніби на передмістю. – Спасибі вам!*» [37, с. 215];

- кондупліковано, що створює емоційно-оцінну експресивність висловлювання, щирю тональність і доброзичливу атмосферу спілкування: «*Спасибі, спасибі! Щож він, Іван Степанович? Видужав? Скоро побачимо його?»* [35, с. 228].

Зазначимо, що в аналізованому тексті синонімічної етикетної формули подяки, вираженої вигуком-реченням «*Дякую!*» не виявлено. Це може спонукати до висновку про те, що для мовно-мовленнєвого етикету українців більш властивою є етикетна формула подяки – «*Спасибі!*».

Прикметно, що означена мовна одиниця може вживатися й для вираження невдоволення, незгоди, відмови: «**Спасибі!** Боюся більше пити» [37, с. 363]; або мати іронічне забарвлення: «**Спасибі!** Не трудись, ще пальці попечеш», – усміхнувся хитро» [35, с. 282].

Відомо, що аналізована етикетна формула має формулу-відповідь «**Будь ласка!**», проте в аналізованому тексті їх комплексне вживання не виявлено. Імовірно, це зумовлено художньою сферою суспільної свідомості, що, на відміну від офіційної, не має чітких і непорушних стандартів.

Натомість означена формула функціонує для комунікативного обслуговування етикетної ситуації **прохання**, зокрема продовжувати дію: «Принести? – спитала дівчина, повертаючись до гетьмана. – **Будь ласка!** – спробуємо, яка» [37, с. 138]; «Розстрига поклонився в пояс. – **Будь ласка!**» [38, с. 183]; «**Будь ласка!** – сказав і чекав, що вона зробить» [37, с. 102].

Серед мовної палітри аналізованої історичної епопеї Б. Лепкого виокремлено нечленовані вигуки-речення, що є етикетною формулою **вибачення**.

У межах групи вирізняється мовна одиниця, що містить визнання власної провини, конотована розмовністю, оскільки виражена просторічною лексемою – дієсловом наказового способу: «**Прости!** Але твій здогад розсмішив мене» [37, с. 144].

Іронічно-комічне забарвлення має вигук-речення означеної групи, репрезентований іншомовною (французькою за походженням) лексемою: «**Pardon!** В тім є велика різниця» [38, с. 24].

Атрибутивно-субстантивною ознаковістю вирізняються вигуки-речення, що обслуговують етикетну ситуацію **вітання**. Вони звернені до співрозмовника, вказують на прихильне ставлення мовця до нього: «**Добрий день панам! Добрий день!**» [38, с. 187]; «**Добрий вечір!** – сказав Чуйкевич» [37, с. 67].

Також атрибутивно-субстантивною ознаковістю характеризуються вигуки-речення, що обслуговують етикетну ситуацію *прощання* і вживаються з метою завершення комунікативного акту, передають доброзичливе ставлення до співрозмовника: «*Спокійної ночі!*» [38, с. 232]; «*Доброї ночі тобі*» [38, с. 66].

Важливо зазначити, що серед мовних структур цієї групи було виявлено іншомовну (французького походження) конструкцію, графічно передану літерами української абетки: «*О ревуар!.. Отче! – будь ласка!..*» [38, с. 183], що вирізняється гумористичним забарвленням.

Окремо вирізняємо етикетну групу вигуків-речень, що передають *побажання-сподівання* мовців у межах комунікативного акту. Такі нечленовані структури мають семантичний елемент *божби* – звернення до Бога.

Мовні одиниці вживаються:

- одинично: «*Дай Боже! – Відпровадив їх до воріт*» [38, с. 223];
- кондупліковано: «*Дай Боже! Дай Боже!*» – гукали, підкидаючи шапками козаки» [35, с. 268];
- із додаванням вказівної частки: «*Дай то Боже!*» [35, с.311]; «*Дав би то Бог*» [38, с. 65] (про відсіч ворога).

Здійснений аналіз мовних одиниць засвідчує, що етикетні нечленовані вигуки-речення вирізняються стандартизацією й індивідуалізацією водночас. Вони є типовими в межах певної комунікативної ситуації, проте чітко диференціюються з огляду на соціальні ролі комунікантів у момент мовлення. Їх уживання регулюють етичні норми спілкування.

Усі вигуки таких структур є похідними, інтер'єктивованими. Чітко простежуються їх зв'язки з «граматичними прасловами», домінують серед яких дієслово та іменник.

Третю групу нечленованих апелятивних структур репрезентують *вокативні вигуки-речення*, що функціонують для «спілкування» з тваринами: прикликання, відганяння, підганяння тощо. Із огляду на таке

призначення їх фонетична структура почасти вирізняється фонетичним повтором.

Важливо зазначити, що вказані мовні одиниці марковано локальними особливостями. У межах певного регіону чи соціуму комунікативно-волюнтативну функцію можуть виконувати різні вигуки-речення. Цим зумовлюється їх локальна моносемічність та обмежений семантичний паралелізм.

Здійснений аналіз спонукає до висновку про кондупліковну структуру таких вигуків-речень, їх семантичну однозначність. Одиничним є семантичний паралелізм.

У мові аналізованих історичних повістей нечленовані структури такої групи вживаються обмежено. Виокремлено лише одну мовну одиницю, що є окриком на коня: «— *Тпру!* — і сани спинилися перед монастирською огорою...» [37, с. 374]. Структура репрезентована первинним, непохідним вигуком у формі прикрито-відкритого складу з нагромадженням приголосних звуків.

Отже, лінгвістичний аналіз засвідчив, що за кількісним показником вигуків імперативні слова-речення складають (25 %) у межах функційно-семантичних нечленованих структур мови історичної епопеї Б. Лепкого «Мазепа».

Із значною перевагою апелятивні (60%), які диференціюємо на власне апелятивні, етикетні та вокативні, є більш уживаними, порівняно з наказовими (38 %), що семантично виражають заборону галасувати, кричати, закликають до тиші, мовчання; наказ відійти від кого-, чого-небудь, залишити кого-, що-небудь або припинити щось робити. Натомість спонукальні є найменш уживаними (2 %), репрезентовані однією групою нечленованих структур, що виражають спонуку, заохочення осіб до виконання / припинення певної дії.

Етикетні вигуки-речення як різновид апелятивних вирізняються стандартизацією й індивідуалізацією водночас. Вони є типовими в межах

певної комунікативної ситуації, проте чітко диференціюються з огляду на соціальні ролі комунікантів у момент мовлення. Їх уживання регулюють етичні норми спілкування.

Імперативні нечленовані слова-речення, на відміну від емоційних, вирізняються домінувальною здатністю до однозначності й функційно-семантичним паралелізмом водночас: для вираження певного волевиявлення функціонують конкретні вигуки-речення; одне й те ж волевиявлення реалізують різні вигуки-речення.

Семантичним ядром значної частини аналізованих імперативних структур є похідні, інтер'єктивовані вигуки. Чітко простежуються їх зв'язок із «граматичними прасловами», серед яких домінують дієслово та іменник.

2.3. Функціонування звуконаслідувальних слів-речень у мові історичної прози Б. Лепкого («Мазепа»)

Звуконаслідування / ономапоєя, взаємозв'язок мовного звука зі значенням є актуальним напрямом сучасних мовознавчих досліджень, започаткованих такими видатними лінгвістами, як Л. Блумфілд, В. фон Гумбольдт, О. Єсперсен, О. Пешковський, О. Потебня, Ф. де Соссюр, Л. Щерба, Р. Якобсон та інші.

На сьогодні результати наукового пошуку означеного напрямку сформувалися в лінгвістичну науку – фоносемантику, предметом дослідження якої є звукозображувальна система мови.

Основним методом фоносемантики є фоносемантичний аналіз – метод лінгвістичної статистики, спрямований на вивчення звуко-символізму певної мови через реакції респондентів на звукові комплекси або їх графічну фіксацію [55, с. 638].

Одним із основних понять фоносемантики є звуконаслідування (ономапоєя), що є умовною вербальною імітацією звуків довкілля [12]. У

звуконаслідуванні чітко простежується зв'язок між позначуваним та мовним знаком, адже існує пряма залежність ономатопу від денотата [73].

Умовною імітацією фонетичними засобами конкретної мови різноманітних звуків природного довкілля (звуків тварин, неживих предметів, явищ природи тощо) називає ономатопею О. Селіванова [55, с. 431].

У художній мові звуконаслідування є одним із способів звукописання, що полягає в оптимальному зближенні звучання слова і його змісту, імітації звуків природи за допомогою прямого наслідування. Голоси тварин, звірів, птахів та інші звукові вияви навколишнього середовища у мовному тексті можуть передаватися як наслідування за аналогією до звукового оформлення загальновідомих лексем з повтором чи протяжністю звуків.

В основі звуконаслідування – відповідність між природнім звучанням і акустико-артикуляторними ознаками мовних звуків, що є одним із засобів емоційно-естетичного впливу на читача [45, с. 34–35].

Звуконаслідування не мають словотвірного значення, однак їх звуки вирізняються особливою виразністю. Це зумовлено звуко символічним характером таких мовних одиниць [13].

Важливо зазначити, що сфера використання звуконаслідувальних слів обмежується розмовним та художнім стилями, де вони використовуються для емоційного навантаження та звукового увиразнення. Прикметно, що конотативний потенціал таких мовних одиниць зумовлює їх функціонування в ролі стилістичного засобу в конкретному художньому тексті.

За дослідженням І. Качуровського, звуконаслідування в художньому творі досягається через:

1) уживання слів – ономатопей, що відтворюють звуки довкілля: звуки птахів, звірів; звуки стихій (шум вітру, гуркіт грому, стукіт граду тощо); звуки робочого процесу;

2) імітацію потрібних авторові звукових ефектів методом добору певних слів, які не є ономатопеями [30, с. 144].

Під час лінгвістичного аналізу мови історичних повістей Б. Лепкого акцентуємо увагу на ономапопях, що виражені вигуками-реченнями (Додаток Н). Такі структури складають 25% (Додаток Б) від загальної кількості нечленованих структур у мові аналізованих художніх текстів.

Реченнєва природа таких мовних одиниць пояснюється співвідношенням із логічною основою речення – судженням. На відміну від емоційних та імперативних вигуків речень, звуконаслідувальні нечленовані структури позначають лише об'єктивну позамовну ситуацію.

Відтворення звукового різноманіття позамовних ситуацій звуконаслідувальними словами-реченнями в аналізованому художньому тексті дає змогу об'єднати їх в такі тематичні групи, а саме звуконаслідування: звукових виявів тварин; предметів і явищ дійсності; дій та рухів; фізіологічних процесів людини, відтворюваних мовними органами людини (за А. Грищенком, Л. Мацько та ін.).

У творах найширше репрезентовано **нечленовані речення-звуконаслідування фізіологічних процесів, відтворюваних мовними органами людини.**

Серед усіх виражених фізіологічних процесів домінує **сміх**, звукове вираження якого реалізовано вигуками-реченнями трьох груп.

Першу групу складає вигук-речення «*Ха-ха-ха!*», який можна вважати традиційним вербальним засобом для звукового позначення сміху. У межах контексту його можемо інтерпретувати як засіб відтворення:

- голосного сміху в наслідок радості, задоволення: «*Їхала я собі так гарно, так любо, аж отсей поганий чоловік, – тут показала на Чуйкевича, – переймив мене та привів до тебе, як утікачку. Ха-ха-ха!*» [37, с. 108]; «*Ще наврочуть... Ха-ха-ха! Боюся і виходити... І не вийду*» [37, с. 111]; «*Наварили, напекли, нарвали пахучого зілля, черв'ячки, світлячки, і співучі пташки, соловейчики, кочубейчики, ха-ха-ха! Ха-ха-ха!*» [37, с. 113]; «*Треба*

тебе, щоб бачило військо, що ти кріпко з царем держиш. *Ха-ха-ха!*» [38, с. 209];

- реготу через емоційне збудження: «*Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!* – понеслось по Кочубесвих садах» [37, с. 75]; «*Ха-ха-ха! Збожеволів*» [35, с. 264]; «*Ха-ха-ха!*» – зареготався князь» [35, с. 366];

- сміху-глузування як наслідку іронічного ставлення до почутого або ж співрозмовника загалом: «*Ти його зловиш, Саша? Ха-ха-ха! От ткнув, як пальцем у небо*» [37, с. 9]; «*Дивилася за ним, поки не зачинив за собою дверей. – Ха-ха-ха-ха!*» [37, с. 94]; «*Ну, ну, який там я тобі заєць? Добрий мені заєць генеральний суддя! – Ха, ха, ха! Генеральний суддя*» [37, с. 144]; «*Бачиш, – озвалася Любов Хведорівна, – бачиш, як навчає тебе твоя донька! Твій мізинчик навчає дурного Кочубея. Ха-ха-ха!*» [37, с. 203]; «*Вір або не вір, але я говорю правду. – Ха-ха-ха!*» [37, с. 102]; «*І з такими людьми кажете ви мені починати якесь політичне діло, писати нову сторінку історії? Ха-ха-ха!*» [38, с. 23]; «*Не боїшся духів?.. Ха-ха-ха!*» [38, с. 70]; «*Ха-ха-ха! Хай сповідаються, правда, Даніліч?*» [35, с. 283]; «*Ха-ха-ха!*» – сміявся злобний голос» [36, с. 50];

- сміх як фізіологічна реакція мовця, що супроводжує здивування: «*Ха-ха-ха!* – розреготалася Любов Хведорівна, – насильство, що в наложниці гетьманські не пускаємо тебе! *Ха-ха-ха!*» [37, с. 204]; «*Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!* Я? Мотрю Василівну? Пірвав? *Ха, ха, ха!*» [37, с. 356]; «*На старості літ доньок старшинських пориває, та ще неабияких, а Мотрю Кочубеївну. Ха-ха-ха!*» [37, с. 356];

Другу групу нечленованих звуконаслідувальних речень, що фонетично відтворюють сміх, є «*Хі-хі-хі!*»: «*В цей мент хтось зашкробав у двері, ніби кіт, і зареготався придавленом сміхом: “Хі-хі-хі!”*» [37, с. 34]; «*Кочубей птичка невеличка, він навіть знає, що його чекає... Хі, хі, хі!*» [37, с. 34]. Таке звуконаслідування асоціюємо зі здавленням, притишенням, навіть дитячим сміхом.

Натомість третю групу звуконаслідувальних слів-речень цієї тематичної групи репрезентує ономапоєя «*Ге-ге-ге!*», на відміну від проаналізованої вище, асоціюється з голосним, чоловічим, іноді зверхнім сміхом: «*То жива вода... Ге-ге-ге! – сміявся, випльовуючи решту диму й сажі зі свого рота*» [37, с. 60]; «*Ге-ге-ге!... Ціле стадо худоби гонили з села, живодери*» [37, с. 60].

Уважаємо, що такі контрастні фонетичні асоціації зумовлюють приголосні – дзвінкий [г] та глухий [х].

Загалом, звуконаслідування сміху вигуками-реченнями «*Ха-ха!*», «*Хі-хі!*», «*Ге-ге-ге!*» є шумо-тоновим, оскільки його фонетичне вираження – сполучення шумних звуків із голосними.

Ще одну групу нечленованих слів-речень, виокремлених із мови художніх творів, складають мовні одиниці **вираження звукових виявів тварин**. Серед цієї групи виділяємо нечленоване звуконаслідування, що імітує вовче виття: «*Вовки. Вовки... А-ву-тю-га! А-ву-тю-га!*» – *понеслося кругом*» [36, с. 46]. Фонетична організація структур є редуплікованим повтором комплексу голосних і приголосних звуків.

Принагідно, зазначимо, що на прикладі звуконаслідувань тварин можна простежити фонетичну варіативність таких структур та «суб'єктивізм ономапоєї» – відображення звуків довкілля крізь призму уявлень автора-мовця. Наприклад, виття вовка в іншому художньому тексті може бути відтворене через [а-у-у-у] тощо. Це свідчить про приблизність графічного відображення звуків живої природи.

Натомість частина звуконаслідувальних слів-речень такої групи може вирізнятися семантичним нашаруванням. Наприклад, звуконаслідування «*Пугу!*» є графічним відтворенням крику пугача або сича, проте в аналізованому тексті це мовна одиниця має зовсім інше значення: «“*Пугу, пугу!*” – гукнув за здорових грудей, і ніби гомін відповіло йому багато голосів: “*Пугу, пугу!*”» [37, с. 56]; «“*Пугу! Пугу!*” – козацький клич стривожив степову тишину ночі» [36, с. 60]; «“*Пугу! Пугу!*” – стали відгукуватися

далекі голоси» [36, с. 60]; «*“Пугу-пугу!” – вискакують голоси з трави і біжать до Мручка*» [36, с. 60].

У наведених контекстах звуконаслідування «*Пугу! Пугу!*» можна вважати історизмом, що позначає бойовий клич козаків.

Наступну групу звуконаслідувальних слів-речень складають **звуконаслідування предметів і явищ дійсності**.

Автор послуговується комплексом звуків із дзвінкою африкатою [дз] для передачі миттєвих звукових виявів, високих і легких звуків, породжених ударами металевих предметів чи діями з ними: «*Дзень-дзелень! – дзвонили дзвінки при санях, котрими поїхав Чуйкевич*» [37, с. 330]; «*Дзень-дзелень! – і знов, і знову...*» [37, с. 330].

Редуплікованою структурою та протяжною вимовою голосного вирізняються звуконаслідування, що викликає у свідомості читачів фонетичну асоціацію – ворон важко злітає вгору, ніби розрізаючи крилом повітря: «*За кожним ударом сипляться рештки мурів, охає земля, ворони зриваються з трунів і з криком як найдалше від того місця летять... Ух-ух-ух!*» [35, с. 407].

Виразний зв'язок із позамовною ситуацією мають звуконаслідувальні слова-речення, що відтворюють **звукові ознак дій і рухів**.

Шумо-тонові звукові реалії доквілля передають сполучення голосних і приголосних звуків: «*...придаює їх, торощить і сотні людей перемінює в безобразну купу людського мяса і – гною. Гу-у! У-у! О-о!*» [35, с. 337]. Таке поєднання губних голосних та глоткового [г] відтворює звуки бою.

Фонетично близький редуплікований звуковий комплекс передає звуки збройних сутичок, що асоціюються з біснуванням міфічної істоти: «*Вискакує чорт. Чорний, з червоними грудьми, з хвостиком, рогами, з крилами, з цапиними ратичками, на одну ногу лягає. Гу-гу, гу-гу!*» [37, с. 343].

Відтворюють звуки бою та рев гармат дисонансні подовжені звучання, утворені сполучення зімкнено-дрижачого [р] із шумним та голосними заднього ([а], [у]) та переднього ([и]) ряду: «*Задні лави дальше дальше з*

мушкетів палять, лупотять стріли, як ціпи в стодолі. *Гурра! Гурра!*» [35, с. 349]; «*Гурра! Гурра! Вал ширишає і росте вгору*» [35, с. 349]; «*Козаки чули, як постогнували коні і як їм у черевах хлюпотіло. Гур-ра!*» [36, с. 58]; «*Гурра! Гурра! – лунало з-поза мурів*» [39, с. 302]; «*Гри-им!*» – почалось. Але москалі не дуже то вправні артилеристи» [36, с. 20].

Звучання барабанів викликають звукові комплекси, що поєднують дрижачий [р], проривні [б] і [д], сонорний [м] та голосні високого піднесення [і] та [у]: «*Сам цар знаменито бубнить, розуміє цю штуку. Ді-дрррум-бум-бум!.. Ді-дрррум-бум-бум!*» [38, с. 218].

Для одночасної передачі звука, що утворює певна дія предмета, та вказівки на динамічність або раптовість її виконання автор послуговується звуковим комплексом «*Бевх!*», часто редуплікованої структури: «*Таку дорогу лишає за собою, як лук, як дуга. Бевх! Десь у річку впала*» [37, с. 167]; «*Душа, завішена в просторах, між небом і землею, в болючій нерішимості, в безсильному, тимчасовому триванню, перехилюється і паде стрімголов... Бе-бе-вх!*» [35, с. 354].

Акцентуємо увагу тому, що всі проаналізовані звуконаслідувальні слова-речення утворюють **фономімесис** – стилістичну фігуру, що функціонує для відтворення звуків довкілля: «*“Пугу! Пугу!” – стали відгукуватися далекі голоси*» [36, с. 60]; «*Вовки. Вовки... А-ву-тю-га! А-ву-тю-га!*» – понеслося кругом» [36, с. 46]; «*Таку дорогу лишає за собою, як лук, як дуга. Бевх! Десь у річку впала*» [37, с. 167].

Складником фономімесиса вважаємо **фонопоєю** – стилістичну фігуру досягнення певного звукового ефекту через комбінування певних фонем. Наприклад, «*Дзень-дзелень! – дзвонили дзвінки при санях, котрими поїхав Чуйкевич*» [37, с. 330]; «*Сам цар знаменито бубнить, розуміє цю штуку. Ді-дрррум-бум-бум!.. Ді-дрррум-бум-бум!*» [38, с. 218]; «*...придаює їх, торощить і сотні людей перемінює в безобразну купу людського мяса і – гною. Гу-у! У-у! О-о!*» [35, с. 337] тощо.

Наголошуємо на поширенні *анепіфори* як фігури «кільцевого» повтору, утвореної засобами звуконаслідувальних слів-речень: «*Ха-ха-ха!* – розреготалася Любов Хведорівна, – насильство, що в наложниці гетьманські не пускаємо тебе! *Ха-ха-ха!*» [37, с. 204]; «*Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Я? Мотрю Василівну? Пірвав? Ха, ха, ха!*» [37, с. 356].

Редуплікація, фономімесис, фонопоея, анепіфора увиразнюють текст, створюють звукове тло зображуваних подій.

Отже, лінгвістичний аналіз художнього тексту спонукає до висновку про фонетичне вмотивування звуконаслідування. Незважаючи на тему аналізованих художніх творів, серед виокремлених звуконаслідувальних слів-речень домінує відтворення сміху як звуконаслідування фізіологічних процесів мовними органами людини. Убачаємо в цьому незламність сили духу українського народу. Функціонування в тексті звуконаслідувань тварин також позначено національним колоритом. Крик пугача «*Пузу! Пузу!*» в аналізованій художній прозі позначає бойовий клич козаків. Редуплікованою структурою та протяжною вимовою голосних вирізняються звуконаслідування предметів і явищ дійсності. Виразний зв'язок із позамовною ситуацією мають звуконаслідувальні слова-речення, що відтворюють звукові ознаки дій і рухів.

Усі звуконаслідувальні слова-речення характеризуються здатністю до утворення фоностилестичних фігур, найпоширенішими серед яких є редуплікація, фономімесис, фонопоея, анепіфора, що увиразнюють текст створенням звукового тла зображуваних подій.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі схарактеризовано функційно-семантичні типи нечленованих вигуків речень у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа». Результати дослідження спонукають до таких висновків:

1. У сучасному мовознавстві існує кілька підходів до витлумачення вигуків: вигук як окрема морфологічна одиниця, що не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови (традиційна концепція); вигук як повноцінна семантично специфічна частина мови (В. Горпинич); вигук як одиниця лексичного рівня – окремий лексико-граматичний розряд слів, що характеризується специфічною семантикою і стилістичними функціями (Л. Мацько); вигук як еквівалент слів та еквівалент речень водночас (В. Виноградов); вигук як мовна одиниця, що має реченневу природу синтаксично нечленованих речень, комунікативна функція яких полягає у створенні оцінно-модальних планів висловлювання (І. Вихованець).

У власному дослідженні дотримувалися теорії І. Вихованця, за якою вигук співвідноситься із судженням як логічною основою речення, є емоційним відповідником судження, відображенням емоційної реакції мовця на позамовну ситуацію, узагальнено-усвідомленим мовним знаком для вираження почуттів і волі мовців, їхнього суб'єктивного ставлення до світу. Зважаючи на це, вигуки становлять периферію речення, характеризуються морфологічною нечленованістю, емоційністю, інтонаційною видільністю, переважним спрямуванням у сферу мовлення, тобто особливістю вигуків є здатність функціонувати в ролі нечленованих слів-речень.

2. Слова-речення / нечленовані речення – це одиниці мови, що характеризуються неподільною структурою, безномінативною семантикою, комунікативно-функційним призначенням: уживаються для вияву реакцій мовця, передачі волевиявлень, емоцій, почуттів, спонуки тощо. Форма і зміст

таких синтаксичних побудов детерміновані усно-діалогічним розмовним мовленням як основною сферою поширення нечленованих речень.

Слова-речення виражають акт думки в нерозчленованій формі, значення якого дорівнює значенню ствердного, заперечного, оцінного тощо речення.

Диференційною ознакою нечленованих слів-речень є те, що складниками їх структури не є повнозначні слова. Відповідно до цього вони не можуть самостійно передавати інформацію, потребують ситуативно-контекстуального тлумачення.

Типи слів-речень диференціюються відповідно до комунікативного значення та лексико-граматичного оформлення.

3. Комунікативно-прагматичні особливості нечленованих вигуків-речень зумовлені потребою впливу адресанта на адресата задля досягнення комунікативної мети в конкретних умовах комунікації. Вигуки-речення не мають формально-граматичного і семантико-синтаксичного членування, проте вирізняються мовленнєвою спрямованістю. Вони демонструють психологічні й поведінкові реакції комунікантів, формують уявлення про особливості мовленнєвої взаємодії мовця і слухача, репрезентують емоційно-експресивні засоби в національній мовній картині світу.

Комунікативно-прагматичними значеннями нечленованих вигуків-речень є спонукання до дії (наказ, заклик, прохання тощо), зображення різноманітного спектру емоцій (схвалення, згоди, незгоди, радості, здивування тощо), виконання функцій мовного етикету.

Узагальнення контекстно зумовлених значень нечленованих речень-вигуків дає змогу диференціювати їх на функційно-семантичні типи – емоційні та волевиювальні.

4. Лінгвістичний аналіз історичної епопеї Б Лепкого «Мазепа» засвідчує, що емоційні нечленовані вигуки-речення є кількісно поширеними (50 % від загального обсягу виокремлених вигуків-речень). Із них 63 % мовних одиниць контекстно-ситуативно передають негативні емоції (страх,

сумнів, невдоволення, роздратування, гнів, розчарування, розпач, відчай, досаду, страждання, утому, зневагу, насмішку, іронію); 26 % – вигуки-речення з нейтральною емоційністю (здивування, байдужість); 11 % – вигуки-речення з позитивною емоційністю (полегшення, задоволення, радість, захопленість). Найбільш семантично різномірною є група нечленованих вигуків-речень, що виражають негативні емоції як реакцію психіки на не задоволення потреби.

Такий розподіл вважаємо цілком закономірним, оскільки темою аналізованих художніх текстів є зображення жорстоких реалій тогочасного буття.

Незважаючи на це, кількісний порівняльний аналіз емоційних вигуків-речень щодо активізації або пригнічення людини засвідчив домінування нечленованих структур – виразників стеничних емоцій та почуттів. Таке поєднання жорстокої буденщини й незламної сили українського народу в аналізованому засобі вербального коду формує уявлення про носія національного менталітету в мовні картині світу як борця за утвердження незалежного суспільно-політичного життя українського народу.

5. За кількісним показником імперативні слова-речення складають 25 % в межах функційно-семантичних нечленованих вигуківих структур історичної епопеї Б. Лепкого «Мазепа».

Із значною перевагою апелятивні (60%), які диференціюємо на власне апелятивні, етикетні та вокативні, є більш уживаними, порівняно з наказовими (38 %), що семантично виражають заборону галасувати, кричати, закликають до тиші, мовчання; наказ відійти від кого-, чого-небудь, залишити кого-, що-небудь або наказ припинити щось робити. Натомість спонукальні є найменш уживаними (2 %), репрезентовані однією групою нечленованих структур, що виражають спонуку, заохочення осіб до виконання / припинення певної дії.

Етикетні вигуки-речення як різновид апелятивних вирізняються стандартизацією й індивідуалізацією водночас. Вони є типовими в межах

певної комунікативної ситуації, проте чітко диференціюються з огляду на соціальні ролі комунікантів у момент мовлення. Їх уживання регулюють етичні норми спілкування.

Імперативні нечленовані слова-речення, на відміну від емоційних, вирізняються домінувальною здатністю до однозначності й функційно-семантичним паралелізмом: для вираження певного волевиявлення функціонують конкретні вигуки-речення; одне й те ж волевиявлення реалізують різні вигуки-речення.

Семантичним ядром значної частини аналізованих імперативних структур є похідні, інтер'єктивовані вигуки. Чітко простежуються їх зв'язок із «граматичними прасловами», серед яких домінують дієслово та іменник.

б. Незважаючи на тему аналізованих художніх творів, серед виокремлених звуконаслідувальних слів-речень домінує відтворення сміху як звуконаслідування фізіологічних процесів мовними органами людини. Убачаємо в цьому незламність сили духу українського народу як одну з ментальних ознак. Функціонування в тексті звуконаслідувань тварин також позначено національним колоритом. Крик пугача «Пугу! Пугу!» в аналізованій художній прозі позначає бойовий клич козаків.

Редуплікованою структурою та протяжною вимовою голосних вирізняються звуконаслідування предметів і явищ дійсності. Виразний зв'язок із позамовною ситуацією мають звуконаслідувальні слова-речення, що відтворюють звукові ознаки дій і рухів.

Усі звуконаслідувальні слова-речення характеризуються здатністю до утворення фоностилістичних фігур, найпоширенішими серед яких є редуплікація, фономімесис, фонопоея, анепіфора, що увиразнюють текст створенням звукового тла зображуваних подій.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми і є перспективним напрямом для подальшого наукового пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Бацевич Ф. С. Розвиток ідей лінгвістичної прагматики в Україні. URL: https://prlingv.at.ua/publ/statti_2015/florij_bacevich_rozvitok_idej_lingvistichnoji_pragmatiki_v_ukrajini/3-1-0-48 (дата звернення: 18.02.2020).
3. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 240 с.
4. Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка: учебное пособие. Херсон: Издательство ХГУ, 2003. 496 с.
5. Березовська-Савчук Н. А. Лексика мовної репрезентації емоції смутку (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2018. Випуск 17. С. 99–110.
6. Валгина Н. С. Современный русский язык. Синтаксис: учебник. Москва: Высш. шк., 2003. 416 с.
7. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения. Исследования по русской грамматике: избр. тр. Москва: Наука, 1975. С. 254–294.
8. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови. Київ: «Пульсари», 2004. 398 с.
9. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наукова думка, 1983. 219 с.
10. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
11. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1985. 360 с.
12. Гаценко І. О. Звукозображення в сучасному мовознавстві: структурно-семантичний опис. *Наукові записки Ніжинського державного*

університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки. 2013. Книга 2. С. 261–264.

13. Гаценко І. О. Звукозображальні слова як фіксація звукового коду в мові. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2011. Випуск 3. С. 76–82.

14. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.

15. Горпинич В. О., Горяний В. Д. Українська мова: підручник. Ч. 2. Київ: Вища школа, 1993. 239 с.

16. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

17. Гуйванюк Н. Соціальні та регіональні виміри інтер'єктивів української мови. *Мова і суспільство*. 2012. Випуск 3. С. 321–332.

18. Дель Гаудіо С. Італійський лексичний компонент в українській мові. *Українська мова*. 2015. №2. С. 111–125.

19. Дияк О. В., Прудка В. М. Довідник для абітурієнтів та школярів з української мови. Київ: Літера ЛТД, 2014. 467 с.

20. Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кващук А. Г., Поповський В. Д. Сучасна українська мова. Київ: Вища школа, 1974. 368 с.

21. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навч. посіб. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.

22. Дудик П. С. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 516 с.

23. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982. 634 с.

24. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. Київ, 1965. 404 с.

25. Жовтобрюх М. А. Частини мови в «Граматиці слов'янській» І. Ужєвича. *Східнослов'янські граматики XVI–XVII ст.* Київ, 1982.

26. Загальна психологія: підручник / за заг. редакцією С. Д. Максименка. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
27. Зарицька І. Структурні типи аргументативних мовленнєвих актів сучасної української мови: комунікативно-прагматичний аспект. *Лінгвістичні студії*. 2009. Випуск 18. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ls/2009_18/18.34_zaryska_argumentatyvy.pdf (дата звернення – 01.04.2020).
28. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. / за ред. С. О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 560 с.
29. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посіб. Київ: Либідь, 1995. 312 с.
30. Качуровський І. Фоніка: підручник. Київ: Либідь, 1994. 168 с.
31. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. II. Київ: Радянська школа, 1961. 288 с.
32. Кучер А. С. Нечленовані речення в сучасній українській мові: статус, функції. *Філологічні студії*. 2017. № 9. С. 47–54.
33. Левицька Л. В. Вплив емоцій на стан здоров'я особистості. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. №2. С. 234–237.
34. Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие языка. Москва: Издательство Академии наук СРСР, 1963. 140 с.
35. Лепкий Б. Батурин: Мазепа. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1959. 387 с.
36. Лепкий Б. З-під Полтави до Бендер. Крутіж. Львів: Червона калина, 1991. 336 с.
37. Лепкий Б. Мотря: Мазепа. Львів: Червона калина, 1991. 389 с.
38. Лепкий Б. Не вбивай: Мазепа. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1959.

39. Лепкий Б. Полтава: Мазепа. Дрогобич: Вид-во « Відродження», 2005. 528 с.
40. Личук М. І. Синтаксична членованість / нечленованість у системі простого речення: традиційне й нове. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Випуск 8. С. 151–157.
41. Матвеева Г. Г. Основы прагмалингвистики: монографія. Москва: Флинта, 2013. 232 с.
42. Матьяш О. И. Что такое коммуникация и нужно ли нам коммуникативное образование. *Сибирь. Философия. Образование*. 2002. № 6. С. 36–47. URL: <http://jarki.ru/wpress/2008/10/13/48/> (дата звернення – 13.02.2020).
43. Мацько Л. І. Вигуки іншомовного походження. *Культура слова* 1984. Випуск 27. С. 20–30.
44. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові: навч. посіб. Київ: КДПІ, 1981. 130 с.
45. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстка української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
46. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2006. 311 с.
47. Меликян В. Ю. Современный русский язык. Синтаксис нечлененого предложения: учеб. пособ. Ростов н/Д.: Изд-во РГПУ, 2004. 288 с.
48. Мельник О. Семантика вигука в українській мові. *Українське мовознавство*. 2011. № 42 С. 26–40.
49. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. Київ: Наукова думка, 1985. 221 с.
50. Онуфрієнко Г. Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті. *Вісник Національного університету «Львівська*

політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 675. С. 154–160

51. Пешковский А. М. Русский язык в научном освещении. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 544 с.

52. Психологічний словник / авт.-уклад.: В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. Київ: Наук. світ, 2007. 274 с.

53. Романюк І.В. Вербальні та невербальні складники діалогічного мовлення мовців (на матеріалі прозових творів І. Нечуя-Левицького). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки. Мовознавство*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 79–85.

54. Русанівський В. М., Пилинський М. М., Єрмоленко С. Я. Українська мова. Київ: Радянська школа, 1978. 240 с.

55. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля–К, 2006. 716 с.

56. Семенюк О. А., Паращук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації. Київ: ВЦ «Академія», 240 с.

57. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. Москва, Ленинград, Государственное социально-экономическое издательство, 1934, 243 с.

58. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

59. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 1. Київ: Наук. думка, 1970. 801 с.

60. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 2. Київ: Наук. думка, 1971. 550 с.

61. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 3. Київ: Наук. думка, 1972. 745 с.

62. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 4. Київ: Наук. думка, 1973. 840 с.

63. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 5. Київ: Наук. думка, 1974. 840 с.
64. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 7. Київ: Наук. думка, 1976. 724 с.
65. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 8. Київ: Наук. думка, 1977. 928 с.
66. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 9. Київ: Наук. думка, 1978. 919 с.
67. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969. 583 с.
68. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища школа, 2002. 493 с.
69. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2000. 430 с.
70. Тесля В. Комунікативно-прагматичні функції вигуків. *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство)*. 2010. Випуск 89 (5). С. 333–339.
71. Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк (заступник голови) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 842 с.
72. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 223 с.
73. Чернікова О. І. Теоретичні основи фоносемантики: загальна характеристика. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. Випуск 18. С. 76–81.
74. Шагар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
75. Шахматов А. А. Синтаксис русского. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.

76. Шерех (Шевельов) Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Молоде життя, 1951. 402 с.
77. Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська мова: навч. посіб. Київ: Літера, 2000. 688 с.
78. Шлеін О. Вигук як вербалізатор емоційно-вольової сфери мовця (на матеріалі історичної прози Б. Лепкого). *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки*. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2020. Випуск 8. С. 105–110.
79. Шлеін О. До питання лінгвістичного статусу вигуків. *Мова й література у проекції різних наукових парадигм: матеріали XI Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції*. 9 квітня 2020 р. Старобільськ, 2020. С. 36–39.
80. Шлеін О. Є. Волевиювальні нечленовані вигуки-речення в історичній прозі. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки*. Суми: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «Фабрика друку», 2019. Випуск 7. С. 109–113.
81. Шлеін О. Є. Емоційні нечленовані вигуки-речення в історичній прозі. *Мова й література у проекції різних наукових парадигм: матеріали X Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції*. 17 квітня 2019 р. Старобільськ, 2019. С. 20–23.
82. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.
83. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 304 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Емоційні вигуки-речення в історичній епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

«Підходять до відчиненого вікна. “ А-а! а-а! а-а! ”» [38, с. 114]	« А-а! а-а! а-а! Сусе Христе, Мати Божа! Ой!» [38, с. 114]	« Ой-ой! Та й налякав же мене пан козак...» [39, с. 159]
«От до чого я веду. – Гу-ум! А я гадав, що ти про насильний спосіб гадала, як леді Макбет» [37, с. 149]	«Ні, ще не всі. Ще нема тих, що на Бахмач післав. – Гу-ум! Тих, кажеш нема?» [37, с. 241]	«А що ж тоді нам з Мотрею робити? – спитала зітхаючи. – Гу-ум! Що робити? Нічого. Це Боже діло, не наше» [37, с. 253]
« А! Рачок з болота виліз, – відповіли» [39, с. 273]	«А ви не раді, – правда?– Тю! » [38, с. 217]	«Біля нього його помічник. Цей тільки дише й плює. – Тю! Проклята Москва, от чого начинила!» [37, с. 60]
«Святий! Тю! Ти баба, а не мужчина, баба! Біда мені з собою» [37, с. 148]	« Гу! Яка студінь!» [39, с. 312]	« Ого! Так ми, значиться, у кліщах!» [39, с. 429]
« Ого! – Кажу тобі, зі мною діло маєш, не з ним!» [39, с. 159]	« Тю! Проклята мушва! [38, с. 189]	«Навіть ночі спокійної не маєш, помости будуй. Тю! » [38, с. 170]
«На дуплавім дереві гукав пугач. – Тю! Не мав коли верещати, аж нині!» [37, с. 143]	« Тю! – сказав лихий на самого себе, – щось до мене, як до того миргородця підступає» [37, с. 281]	« Уф! Сволоч яка! Брехуни!» [38, с. 112].
« Є-є-є! – притупувала ногою. – Є такі, що їх долоня до булави свербить» [36, с. 70]	« Цур їм! Чесне діло сорому не боїться...» [39, с. 128]	«Або хай умирає, або хай слухає, що йому приказує цар... Фу! Чорт! » [38, с. 220]
« Ов! – Проклятий мороз» [39, с. 310]	« Ов! Та вони й бомбами кидаються» [39, с. 48]	« Ох! Та й дам же я вам таких нюханців, – грозив Мручко...» [39, с. 48]
« Га! Тоді нехай вас Бог має в своїй опіці» [35, с. 251]	« Аяй-аяй, аяй-аяй! » – верещить, як навіжений» [37, с. 129]	«Що по здоровлю тілесному, коли її чекає смерть душевна. Ого! – А так. Погадай, Мазепа її до гріха

		доведе небезпремінно» [37, с. 254]
«Не прогнали... Пропало... О-го! » [35, с. 399]	«Так воно, так!» – і зробив рукою питомий собі рух, в котрім був і гнів, і зневажлива байдужість до цілого світу. – Е-ет! » [37, с. 292]	«– Ет! – відповів Василь Леонтієвич і пустився скорою ходою ...» [37, с. 316]
« Тю! От на що зійшов чесний козак!» [39, с. 165]	«Часом і слово, як з каменя важко добути. – Ого! » [37, с.322]	«Мотря гірко всміхнулася. Боже! Який той батько бідний, хоч пан таких маєтків» [37, с. 292].
« О Господи! – зірвався козак. – Чому ж ви того давно не сказали?» [37, с. 61]	« Боже! А царство антихриста страшніше від татарського ханства, від усього страшніше!» [37, с. 197]	« Боже! А царство антихриста страшніше від татарського ханства, від усього страшніше!» [37, с. 197]
« Боже ти мій! – похитував головою Мручко» [36, с. 74]	«Кочубей не міг заспокоїтися. Боже мій, Боже! » – повторяв ходячи по кімнаті» [37, с. 301]	« Господи! Невже ж з приказу Твого новітн ий кесар новий хрест і нову Голготу для України готує?» [39, с. 129]
« Ет! – і махнув рукою» [39, с. 409]	«Ось, бачиш, яку то силу мають над нами жінки, як вони притягають нас до себе. Кочубей махнув рукою: «Ет!» [37, с. 309]	« Е-ет! » – і спересердя сплюнув» [36, с.65]
« Тьфу! – сплюнув з погордою Люксембург» [39, с. 117]	« Боже ти мій! – кричав суддя, підскакуючи на подушках за кожним разом, як колеса перевалювалися через грубе коріння...» [37, с. 98]	« Ох! – почув осавул біля себе, і серце йому завмерло» [39, с. 42]
«Не бачила я дітей твоїх, жінко. О-ох! » [35, с. 345]	« Ов, ов, ов! – бідкався Мручко» [39, с. 30]	« Уф! Та й утомився я! Бачиться, не по моїм силам такі турботи. Ще один-два такі удари і мене нема» [37, с. 253]
« Фу! Та й утомився! – сказав Апостол, передаючи Горленкові перо» [38, с. 138]	«І плюю ж бо я на вас і на погані промисли ваші... Тю! » [39, с. 165]	«Біля нього його помічник. Цей тільки дише й плює. – Тю! Проклята Москва, от чого начинила!» [37, с. 60]

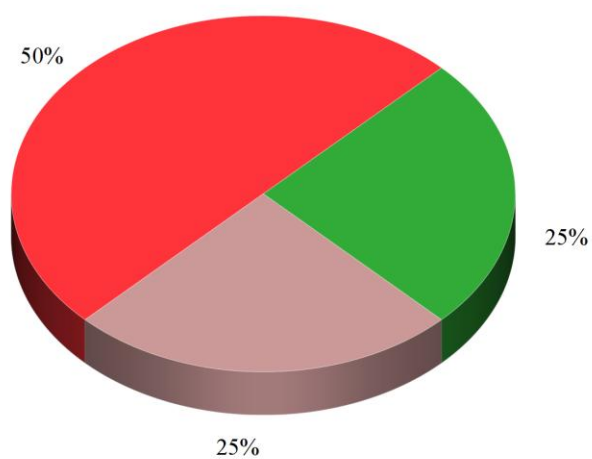
«Або хай умирає, або хай слухає, що йому приказує цар... Фу! Чорт!» [38, с. 220]	«Остогидло бачити, як народ боїться. Тьфу! козацькі сини і бояться» [36, с. 50]	«А ми на голову твою. – Тю!–Тю! » [39, с. 165]
« Тю! Яка цікава. А веретена, а кужелі, а ігли не ласка, що?» [37, с. 289]	« Ого! Що ж то, ваша милість, може гадають покинути мене, старого?» [37, с. 38]	« Ого! А це відколи в нас на Україні такі політичні панове завелися?» [37, с. 368]
« Ого-го! Та я, бачите дорожу собою» [39, с. 273]	« Ого-го! Гляньте якого їх іде. Високо нас цінують. Десять на одного» [36, с. 20]	«Це ж велика птиця. Го-го! Гетьманова коханка» [35, с. 366]
«Цар гетьманові вірить. Гетьман хитрець. – Го-го! » [38, с. 119]	- « Овва! А ми знаємо ще гірше» [39, с. 170]	- « Де-де-де! Куди куцоному до зайця...» [13, с. 213]
« О! .. Як на арфі грає, ніби позасвітній спів, з другого берега співа» [38, с. 209]	« Ов! І що ж він тобі цікавого сказав?» [39, с. 363]	«Я уже кількох ваших оглянув. Два в мене у клуні лежать. – Ов! – аж скрикнув Чуйкевич. – Так з ними зле?» [37, с. 62]
« Ов! – питається його сусід, – а де ж вашої милості хлоп?» [37, с. 129]	« Ов! – спохопився гетьман, – щось то наш сотник нині, ніби Пітія балака» [36, с. 118]	«Старші розборонювали молодших. – Тю! Скачуть до себе, як когути» [38, с. 163]
« Тю! Що таке?» [39, с. 113]	«А ви не раді, – правда? – Тю! » [38, с. 217]	« Ого! – дивувався Рачок» [39, с. 428]
« Ого! – почулося кілька голосів» [39, с. 158]	« Ого! – підхопили й другі, доповідуючи й таке, чого не говориться вголос» [39, с. 265]	« Ого! – гукнув Галаган» [39, с. 284]
«Цар на раду воєнну кликав. – Ого! » [38, с. 42]	« Ого! Значиться, недалеко шведи!» [35, с. 238]	«І купили?» – спитав, жартуючи й собі, Войнаровський. (Не сподобалася жодна). «Ого!» [36, с. 112]
«Хто зневажить посла, мене зневажить. Вечера не доживе!» «Того я не боюся», – відповіла рішуче. «Ого!» [35, с. 321]	«Переповідж, казали, що я своєї роботи на других не здаю. – О-го! – Такі вони» [37, с. 279]	« Ого, ого! – загуло кругом» [39, с. 165]
« Ого, ого! » – почулося вже більше голосів» [35, с. 432]	« Ого, ого! » – почувалося в товпі...» [35, с. 313]	«Буцімто за Меншиковим і сам цар до Переволочної приїхав. Го-го! » [36, с. 65]

«Ні, на війні погиб, ще за Дорошенка. – Го-го! » [39, с. 204]	«Мручко руку до чола прикладає: «Го-го-го! Та вони й гармату на нас котять» [36, с. 20]	«Тю-тю, який! Угу-гі-гу! » [37, с. 25]
«Кочубеїха махнула рукою: «Ет!» – Не ет, не ет, коли б ти його побачила його, то, може, й зі мною інакше балакала б, набрала би страху перед мужчинами» [37, с. 87]	«А як мається твоя дружина? – спитав нараз гетьман. – Спасибі, здорова, – відповів Кочубей і махнув рукою, припиняючи дальшу розмову. Е-ет! » [37, с. 291]	« Ух! Легше мені!...» [39, с. 253]
« Го-го-го! – гукав весело Кочубей. – Бачу, не дармувало моє ловецьке товариство. Не вернимо з порожніми руками» [37, с. 100]	« Го-го-го! – гукнув Кочубей. – Кого я бачу, що за гість! – Чуйкевич обняв його за ноги, а Кочубей пригорнув козака до себе...» [37, с. 81]	«Хай живе! Ура! Ура! » [39, с. 379]
« Ур-ра, ур-ра, ур-ра! – Як грім, у хмарах загуготіло» [39, с. 480]	« Ур-ра! Ур-ра! Ур-ра! Цар піхоту з табору рушив» [39, с. 484]	« Урра! Урра – лунало з-поза мурів» [39, с. 395]
	«А чемний, а ввічливий, таких тепер нема. Де-де-де! Переводяться такі гарні люди» [37, с. 152]	«Гарні доні вдалися покійному Василеві Леонтієвичу... Гай-гай! » [39, с. 196]
« Боже ти мій! Як я колись любив лови!» [37, с. 98]		

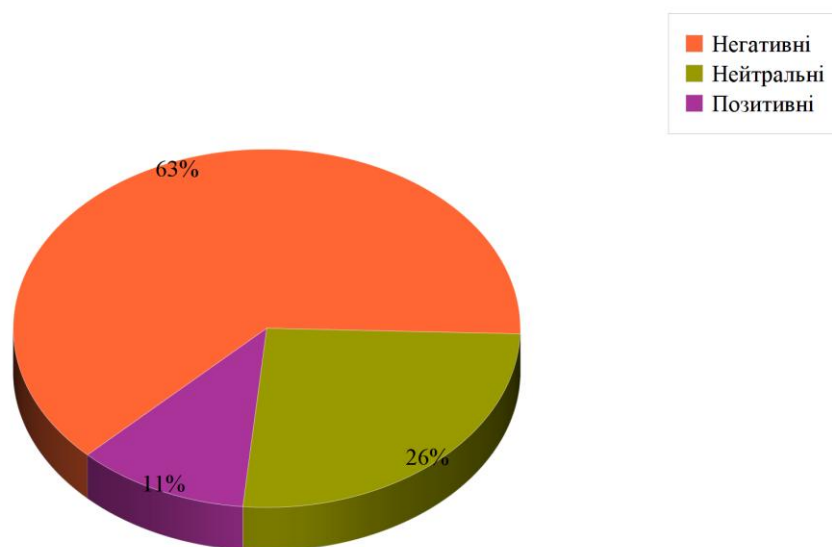

Діаграма
частотності вживання емоційних, імперативних, звуконаслідувальних
вигуків-речень у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

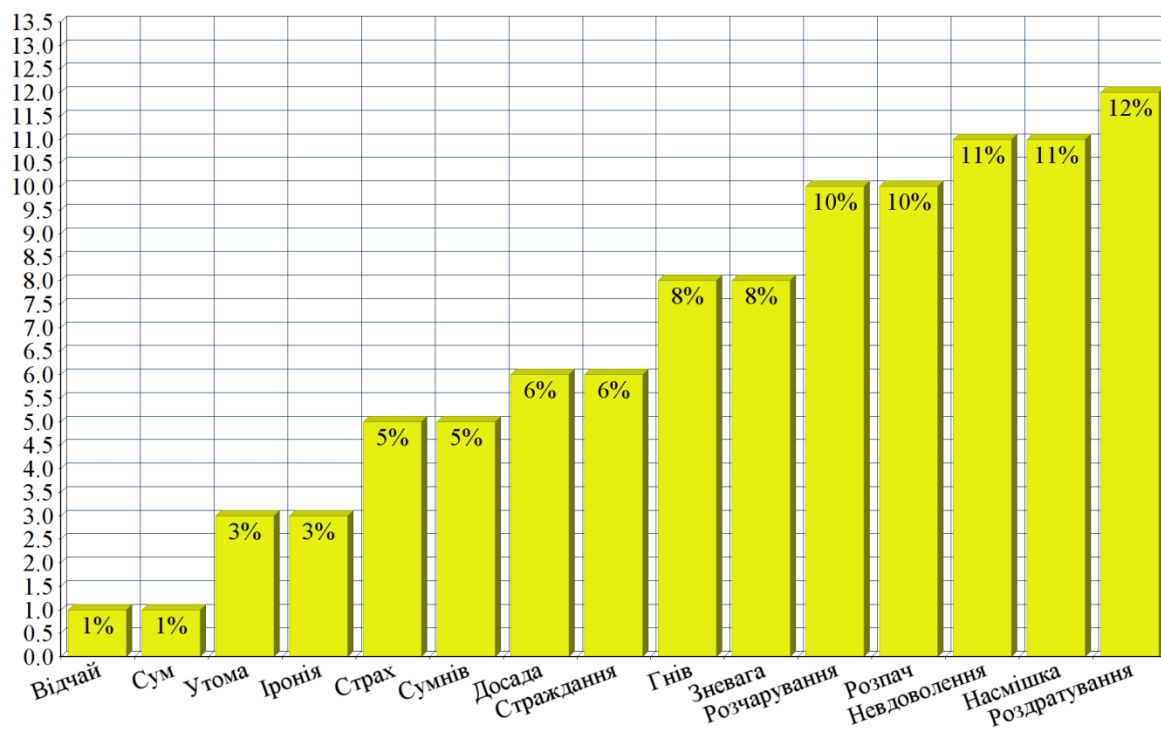
■ Емоційні   ■ Імперативні   ■ Звуконаслідувальні

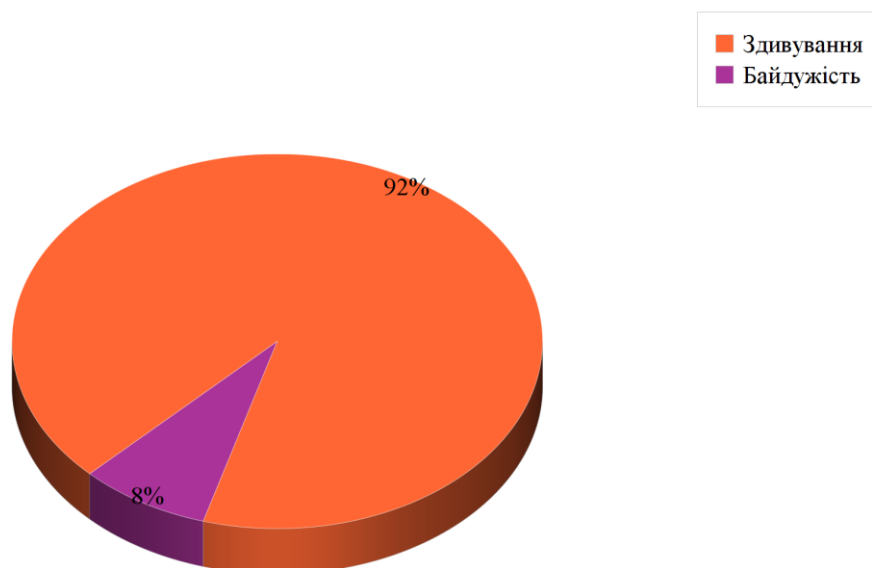
Діаграма
частотності вживання негативних, нейтральних, позитивних
вигуків-речень у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

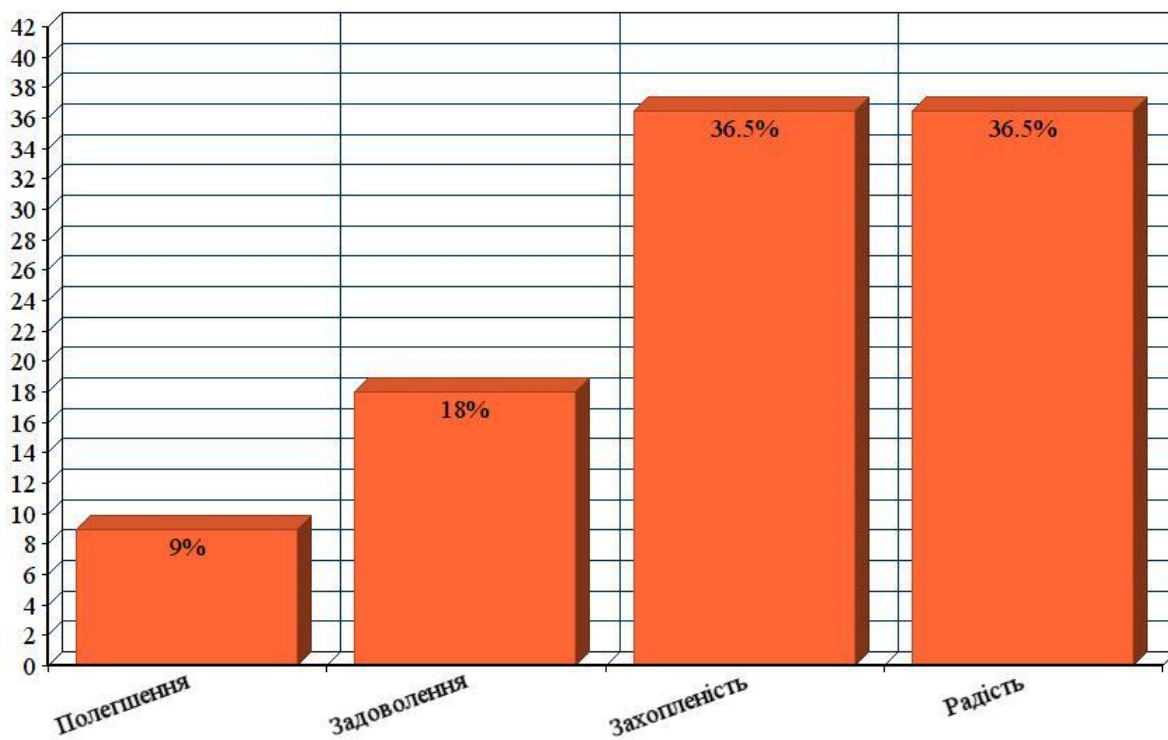
Діаграма
частотності семантичного спектру негативно конотованих
вигуків-речень у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

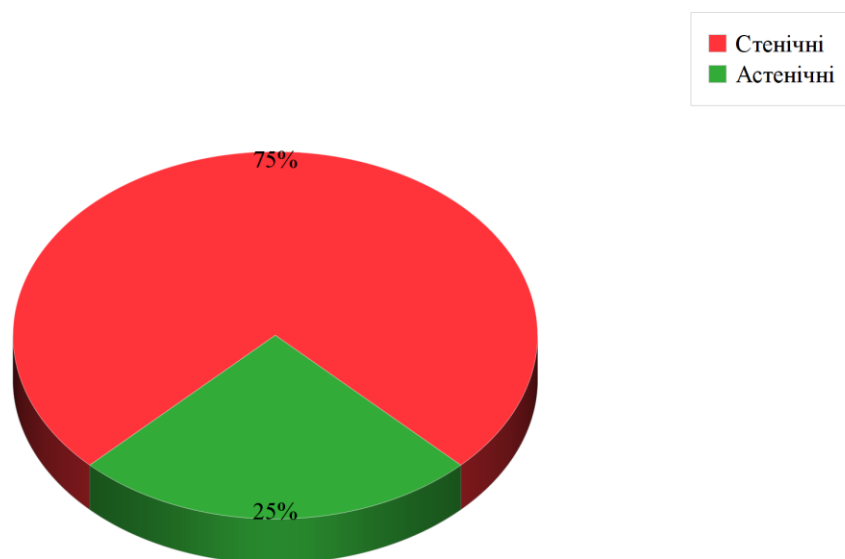
Діаграма
частотності семантичного спектру емоційно нейтральних
вигуків-речень у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

Діаграма
частотності семантичного спектру позитивно конотованих
вигуків-речень у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

Діаграма
частотності вживання вигуків-речень для вираження стенічних та астенічних емоцій і почуттів у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

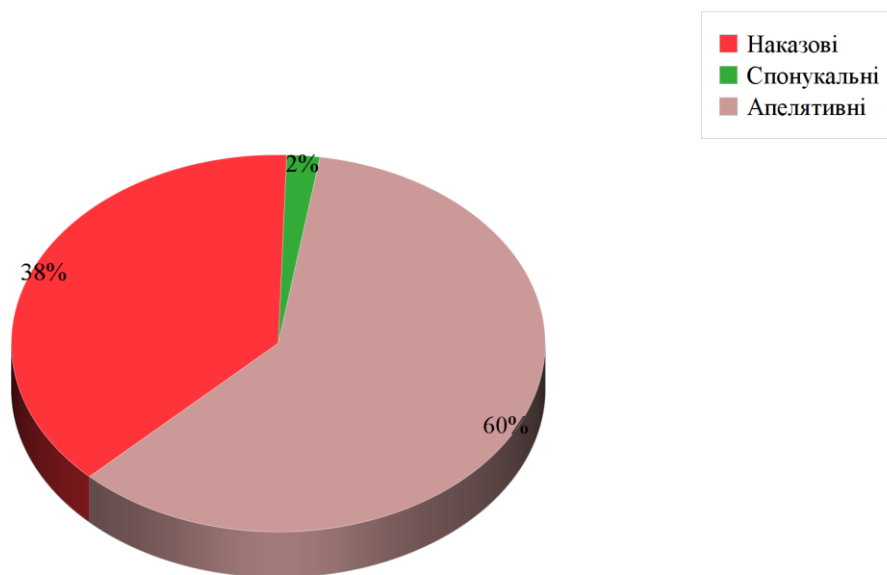
Імперативні вигуки-речення в історичній епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

« Тс! – і стародубський полковник смикнув Кочубея за рукав, бо гетьман недалеко від них сидів і з Меншиковим щось пошепки балакав» [37, с. 13]	«Отже, знай: гетьман хоче зрадити цареві... – Тс! – зашипів Кочубей» [37, с. 148]	«Меньшиков притулив два пальці до уст: « Тс! » – і в гетьманській палаті зробилося тихо, хоч мак сій, ніби в казці про сплячу царівну» [37, с. 11]
«– Твої, товаришу, не зловлю. Не бійся. – Тс! ... На порозі появився Кендзеровський, цитьнув і нараз вискочив надвір» [37, с. 10]	«Гетьман служить, а там той ні, бо він сам... чорт. – Тс-с-с... » [37, с. 92]	« Цс! » – дав знак рукою, щоб стали» [35, с. 355]
« Цить! І усміх угасив поцілуєм» [39, с. 173]	« Цить! Чуєш?» [39, с. 230]	«– Цитьте! – каже Лідія Петрівна і товариство мовкне на раз» [37, с. 326]
«Але за хвилину знов: « Цитьте! Ось тепер, чуєш?» [37, с. 326]	«– Цитьте! Білий сніг, білі коні, тільки гадки червоні!» [37, с. 330]	«– Цитьте! – і оба насторожили слухи» [38, с. 114]
– Ци-и-ить! –Та чого цитькаєш? Що правда, то не гріх» [37, с. 164]	« Тихо! Маніфест читають!» [38, с. 174]	« Геть! Хочу порівняти доли й гори, корчі й тополі,...» [39, с. 227]
«– У мене ще пильніше. Як скінчу, приїду... Геть! » [37, с.237]	«Гетьман нервується. – Геть! » [38, с. 213]	«Відступила від стіни і ступила крок у напрямі стола. – Не руш! – скрикнула нараз Любов Хведорівна. – Не до тебе писаний лист!» [37, с. 202]
«– Ваша милосте, Богом моїм клянусь... – Ну, ну! Сідай! – і гетьман потягнув свого писаря за полу» [37, с. 187].	«Ніхто тебе не зневажить і спини не споре... Гей! » [37, с. 227].	«– Гей-гей! – казала, – які ж бо ви хлопці дурні, які дурні!» [37, с. 94].
« О ревуар!.. Отче! – будь ласка!..» [38, с. 183]	« Дай Боже! – Відпровадив їх до воріт» [38, с. 223]	« Дай то Боже! » [35, с.311]
«– Гов! – гукнув на візника, – кості мені розтрясеш, стій!» [37, с. 98]	« Гов! – гукнув старий сотник, зліз з коня і казав собі посвітити» [39, с. 38]	« Спасибі! Оттак собі, то скоком, то боком, як бачите» [37, с. 129]

« Спасибі! – відповів, ніби байдуже, Василь Леонтієвич, але в душі рад був тій честі,…» [37, с. 244]	«Довідавшись від гостя, що йому треба було, налив ще чарку вина. – Спасибі! » [37, с. 363]	« Спасибі! – і гетьман погладив свого Карла по голові» [37, с. 385]
« Спасибі! – сказав гетьман і задумався» [38, с. 66]	« Спасибі! » – відповів Скорін [35, с. 376]	«Під Бахмачем? – Так біля самого Бахмача, ніби на передмістю. – Спасибі вам! » [37, с. 215]
« Спасибі, спасибі! Щож він, Іван Степанович? Видужав? Скоро побачимо його?» [35, с. 228]	« Спасибі! Боюся більше пити» [37, с. 363]	« Спасибі! Не трудись, ще пальці попечеш», – усміхнувся хитро» [35, с. 282]
«Розстрига поклонився в пояс. – Будь ласка! » [38, с. 183]	« Будь ласка! – сказав і чекав, що вона зробить» [37, с. 102]	«Принести? – спитала дівчина, повертаючись до гетьмана. – Будь ласка! – спробуємо, яка» [37, с. 138]
« Прости! Але твій здогад розсмішив мене» [37, с. 144]	« Pardon! В тім є велика ріжниця» [38, с. 24]	«Добрий день панам! Добрий день! » [38, с. 187]
« Добрий вечір! – сказав Чуйкевич» [37, с. 67]	« Спокійної ночі! » [38, с. 232]	« Доброї ночі тобі» [38, с. 66]
« Дав би то Бог! » [38, с. 65]	«– Тпру! – і сани спинилися перед монастирською огорою…» [37, с. 374]	

Діаграма
частотності семантичного спектру імперативних
вигуків-речень у романі-епопеї Б. Лепкого «Мазепа»

**Звуконаслідувальні слова-речення
в історичній епопеї Б. Лепкого «Мазепа»**

«Їхала я собі так гарно, так любо, аж отсей поганий чоловік, – тут показала на Чуйкевича, – переймив мене та привів до тебе, як утікачку. Ха-ха-ха! » [37, с. 108]	«Ще наврочуть... Ха-ха-ха! Боюся і виходити... І не вийду» [37, с. 111]	«Наварили, напекли, нарвали пахучого зілля, черв'ячки, світлячки, і співучі пташки, соловейчики, кочубейчики, ха-ха-ха! Ха-ха-ха! » [37, с. 113]
«Треба тебе, щоб бачило військо, що ти кріпко з царем держиш. Ха-ха-ха! » [38, с. 209]	« Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! – понеслось по Кочубеєвих садах» [37, с. 75]	« Ха-ха-ха! Збожеволів» [35, с. 264]
« Ха-ха-ха! » – зареготався князь» [35, с. 366]	«Ти його зловиш, Саша? Ха-ха-ха! От ткнув, як пальцем у небо» [37, с. 9]	«Дивилася за ним, поки не зачинив за собою дверей. – Ха-ха-ха-ха! » [37, с. 94]
«Ну, ну, який там я тобі заєць? Добрий мені заєць генеральний суддя! – Ха, ха, ха! Генеральний суддя» [37, с. 144]	«Бачиш, – озвалася Любов Хведорівна, – бачиш, як навчає тебе твоя донька! Твій мізинчик навчає дурного Кочубея. Ха-ха-ха! » [37, с. 203]	«Вір або не вір, але я говорю правду. – Ха-ха-ха! » [37, с. 102]
«І з такими людьми кажете ви мені починати якесь політичне діло, писати нову сторінку історії? Ха-ха-ха! » [38, с. 23]	«Не боїшся духів?.. Ха-ха-ха! » [38, с. 70]	« Ха-ха-ха! Хай сповідаються, правда, Даніліч?» [35, с. 283]
« Ха-ха-ха! » – сміявся злобний голос» [36, с. 50]	« Ха-ха-ха! – розреготалася Любов Хведорівна, – насильство, що в наложниці гетьманські не пускаємо тебе! Ха-ха-ха! » [37, с. 204]	« Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Я? Мотрю Василівну? Пірвав? Ха, ха, ха! » [37, с. 356]
«На старості літ доньок старшинських пориває, та ще неабияких, а Мотрю Кочубеївну. Ха-ха-ха! » [37, с. 356]	«В цей мент хтось зашкробав у двері, ніби кіт, і зареготався придавленом сміхом: “ Хі-хі-хі! ”» [37, с. 34]	«Кочубей пташка невеличка, він навіть знає, що його чекає... Хі, хі, хі! » [37, с. 34]
«То жива вода... Ге-ге-ге! – сміявся, випльовуючи решту диму й сажі зі свого рота» [37, с. 60]	« Ге-ге-ге! ... Ціле стадо худоби гонили з села, живодери» [37, с. 60]	«Вовки. Вовки... А-ву-тю-га! А-ву-тю-га! » – понеслося кругом» [36, с. 46]

« Пугу, пугу! » – гукнув за здорових грудей, і ніби гомін відповіло йому багато голосів: “Пугу, пугу!” » [37, с. 56]	« Пугу! Пугу! » – козацький клич стривожив степову тишину ночі» [36, с. 60]	« Пугу! Пугу! » – стали відгукуватися далекі голоси» [36, с. 60]
« Пугу-пугу! » – вискакують голоси з трави і біжать до Мручка» [36, с. 60]	« Дзень-дзелень! – дзвонили дзвінки при санях, котрими поїхав Чуйкевич» [37, с. 330]	« Дзень-дзелень! – і знов, і знову...» [37, с. 330]
«За кожним ударом сипляться рештки мурів, охає земля, ворони зриваються з трупів і з криком як найдалше від того місця летять... Ух-ух-ух-ух! » [35, с. 407]	«...придалоє їх, торощить і сотні людей переминое в безобразну купу людського мяса і – гною. Гу-у! У-у! О-о! » [35, с. 337]	«Вискакує чорт. Чорний, з червоними грудьми, з хвостиком, рогами, з крилами, з цапиними ратичками, на одну ногу лягає. Гу-гу, гу-гу! » [37, с. 343]
«Задні лави дальше дальше з мушкетів палять, лупотять стріли, як ціпи в стодолі. Гурра! Гурра! » [35, с. 349]	« Гурра! Гурра! Вал ширшає і росте вгору» [35, с. 349]	«Козаки чули , як постогнували коні і як їм у черевах хлюпотіло. Гур-ра! » [36, с. 58]
« Гурра! Гурра! – лунало з-поза мурів» [39, с. 302]	« Гри-им! » – почалось. Але москалі не дуже то вправні артилеристи» [36, с. 20]	«Сам цар знаменито бубнить, розуміє цю штуку. Ді-дрррум-бум-бум!.. Ді-дрррум-бум-бум! » [38, с. 218]
«Таку дорогу лишає за собою, як лук, як дуга. Бевх! Десь у річку впала» [37, с. 167]	«Душа, завішена в просторах, між небом і землею, в болючій нерішимости, в безсильному, тимчасовому триванню, перехилюється і паде стрімголов... Бе-бевх! » [35, с. 354]	« Пугу! Пугу! » – стали відгукуватися далекі голоси» [36, с. 60]
«Вовки. Вовки... А-ву-тю-га! А-ву-тю-га! » – понеслося кругом» [36, с. 46]	«Таку дорогу лишає за собою, як лук, як дуга. Бевх! Десь у річку впала» [37, с. 167]	« Дзень-дзелень! – дзвонили дзвінки при санях, котрими поїхав Чуйкевич» [37, с. 330]
«Сам цар знаменито бубнить, розуміє цю штуку. Ді-дрррум-бум-бум!.. Ді-дрррум-бум-бум! » [38, с. 218]	«...придалоє їх, торощить і сотні людей переминое в безобразну купу людського мяса і – гною. Гу-у! У-у! О-о! » [35, с. 337]	« Ха-ха-ха! – розреготалася Любов Хведорівна, – насильство, що в наложниці гетьманські не пускаємо тебе! Ха-ха-ха! » [37, с. 204]
« Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Я? Мотрю Василівну? Пірвав? Ха, ха, ха! » [37, с. 356]		